

अध्याय : एक

परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि

संसारमा मानव सभ्यताको विकास सँगसँगै शिक्षाको पनि विकास भएको पाइन्छ । मानव जातिको इतिहासलाई नियाल्दा मानिसले विभिन्न युग, कालखण्ड तथा परिस्थिति पार गर्दै आजको युगसम्म प्रवेश गरेको पाइन्छ । त्यसैले शिक्षा प्राप्त गर्ने क्रममा अभिभावकत्वले महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ । सामाजिक, साँस्कृतिक परिवर्तनको प्रमुख कारका तत्व शिक्षा नै हो । शिक्षाले मानिसको चेतना र मनोवृत्तिमा परिवर्तन ल्याउँछ । साथै यसले सामाजिक सम्बन्धहरूमा पनि परिवर्तन ल्याउँछ । शिक्षाको प्रमुख उद्देश्य नै मानिसको व्यक्तित्व, जीवन र जीवनशैलीमा परिवर्तन ल्याउनु हो । वास्तवमा शिक्षाबाट मानिसको सामाजिक र साँस्कृतिक धरातल निर्माण हुने, परिमार्जन हुने र परिवर्तन हुने गर्दछ ।

मानव सभ्यताको विकासमा शिक्षाको ठूलो भूमिका छ । जसरी नारी बिनाको संसार अकल्पनीय छ, त्यसरी नै शिक्षा बिनाको मानव जीवन पनि अकल्पनीय छ । मानिसले यस धर्तीमा पाइला टेके पछि नै औपचारिक रूपमा होस् वा अनौपचारिक रूपमा हास् शिक्षा कै सहारामा आफ्नो जीवनलाई अगाडि बढाईरहेको हुन्छ । शिक्षालाई समाज परिवर्तनको माध्यम भनिन्छ । आधुनिक समाज हिजोको सरल सिकारी समाजको रूपन्तरणको परिणाम हो । यस प्रकृत्यामा महत्वपूर्ण भूमिका शिक्षाको नै रहेको छ । यसबाट यो स्पष्ट हुन्छ कि मानव जातिको विकासमा कुनै न कुनै रूपमा शिक्षाको अस्तित्वलाई नकार्नै सकिदैन । नेपालमा प्राचिन काल देखि नै समाजमा प्रचलित रितिरिवाज, चालचलन, विश्वास, आर्दश, धर्मप्रतिको जनसाधारणको धारणा र सामाजिक मान्यतामा आधारित पारिवारिक शिक्षाको परम्परा थियो । सम्पूर्ण शिक्षा एक पिँढीबाट अर्को पिँढीमा हस्तान्तरण हुदै जान्थ्यो । स्नेह, माया, ममता, बात्सल्य र शिष्टाचारिताका प्रथम शिक्षिका आमा हुन्थिन् । आमाबाट नै २/३ वर्षसम्मका केटाकेटीहरू समाजमा शिष्टाचारका पाठ पढ्थे । त्यसपछि बाबुले छोरोलाई, छोरोले नातिलाई आ-आफ्ना कुल, धर्म, आचरणमा चलिआएको धार्मिक तथा सामाजिक व्यवहार, पेशा तथा व्यवसायमा परिचित गराउँथे । यसरी प्राचिनकाल देखि

अहिलेको अवस्थासम्म आयपुग्दा छोराछोरीका लागि पहिलो पाठशाला 'घर' र पहिलो गुरुका रूपमा 'आमा' ले नै भूमिका निर्वाह गरेको पाइन्छ । (क्षेत्री, पुन, २०७०)

आदिम कालमा शिक्षा सामाजिक परिवर्तन भन्दा सामाजिक नियन्त्रणको लागि दिइने गरिन्थ्यो । तर वर्तमान युगमा शिक्षा सामाजिक र साँस्कृतिक परिवर्तनको सशक्त माध्यम बन्न गएको छ । वर्तमान युगको शिक्षा भनेको विज्ञान शिक्षा, प्राविधिक शिक्षा, व्यवसायिक शिक्षा तथा अनेकौ प्रकारका विशेषीकृत क्षेत्रको शिक्षा भन्ने बुझिन्छ । वास्तवमा आदिम युगमा शिक्षा विज्ञान र प्रविधि विकासका माध्यमहरूको स्रष्टा हो । समाजशास्त्री फ्रान्सिस जे ब्राउनको अनुसार- "शिक्षा त्यो प्रकृया हो, जसले सामाजिक व्यवहारमा परिवर्तन ल्याउँदछ । शिक्षाका कारणले परम्परागत अन्धविश्वास, रुढीवादिता, कुरीति, कुसंस्कार लगाएत अभौतिक संस्कृति माथिको विश्वासमा ठूलो परिवर्तन हुन जान्छ । शिक्षाका कारणले नै अर्धविकसीत वा विकासोन्मुख समाजहरूमा महिलाहरूको स्थितिमा परिवर्तन हुन पुग्दछ ।" त्यस्तै गरी पेटर ब्ले लेख्छन "शिक्षाबाटै समाज प्रतिविम्बित हुने गर्दछ र शैक्षिक परिवर्तन पछि नै सामाजिक परिवर्तन आउने गर्दछ" (शर्मा, १९७७) । समाजमा भएको शैक्षिक अवस्थाले नै त्यो समाजको विकासको अवस्थालाई निर्धारण गर्ने गर्दछ । शिक्षाका कारणले सामाजिक गतिशिलता बढ्दछ । उद्योग र प्रविधिका निम्ति दक्ष जनशक्ति प्राप्त गर्न सकिन्छ । "आधुनिक युगमा शिक्षा नै त्यो माध्यम हो, जसले मानिसको स्थिति, पद, प्रतिष्ठा र स्तरलाई निर्धारण गर्दछ ।" (शर्मा, १९७७)

बालबालिकाहरू काँचो माटो सरह हुन्छन् । उनिहरूलाई सानै देखि उपयुक्त वातावरण प्रदान गर्दै जाने हो भने हामीले कल्पना गरे अनुसारको योग्य नागरिक बनाउन सक्छौं । सायद त्यसैले होला हरेक आमाबाबुले आफ्ना छोराछोरीहरू डाक्टर, इन्जिनियर, उद्योगी, व्यवसायीको स्वरूप देखेका हुन्छन् र सोही स्वरूपलाई वास्तविक बनाउनका लागि आवश्यक ज्ञान हासिल गर्ने कुरामा कति पनि सम्भौता नगरिकन आफूले एकै छाक मात्र खाएर भएपनि आफ्ना सन्तानहरूलाई राम्रो विद्यालय पढाउने अठोट गर्छन् र पढाइरहेका हुन्छन् । यसै सन्दर्भमा छोरा छोरीको शैक्षिक प्रकृत्यामा छोराछोरीलाई कुन विद्यालयमा पढाउने, कस्तो विद्यालयमा पढाउने भन्ने विषयमा आमा र बाबुमध्ये कस्को भूमिका र निर्णय बढी हुन्छ । आफ्नो सन्तानले शिक्षा लिने क्रममा आमालाई शैक्षिक क्षेत्र छनौट गर्ने अवसर र उनीहरूलाई निर्णयात्मक भूमिका प्रदान गरिन्छ कि गरिदैन, छोराछोरीको शिक्षा र

विद्यालय छनौटमा के तत्वले प्रभाव पारेको छ, हरेक निर्णयात्मक भूमिकामा पुरुषको मात्र हावी छ कि महिलाको पनि छ भन्ने विषयमा खोज गर्नु पर्ने आवश्यक ठानिएकोले यो अध्ययन कास्की जिल्ला, पोखरा लेखनाथ महानगरपालिका वडा नं. १७ विरौटा क्षेत्रको अभिभावकहरूमा आधारित भई गरिएको छ ।

१.२ समस्याको कथन

नेपाली समाज परम्परागत पितृसत्तात्मक, सामाजिक दर्शनबाट प्रभावित छ त्यसैले हाम्रो समाजमा अभै पनि लैङ्गिक भेदभाव र असमानताहरू पाइन्छन् जुन भेदभाव र असमानता अध्ययन क्षेत्रको समुदायमा पनि देख्न सकिन्छ । महिला र पुरुषको लागि भनी छुट्याउने फरक र असमान भूमिकाले यी समुदायका विशेष गरी महिलाहरूलाई तल्लो स्तरमा सिमित गरिदिएको छ । धेरै जसो महिलाहरूलाई तल्लोस्तरमा सिमिति गरिदिएको छ । धेरै जसो महिलाहरू अभै पनि घरबाहिरका सार्वजनिक भेला, सभा, समारोह आदिमा संलग्न हुन सकि रहेका छैनन् । इज्जत, प्रतिष्ठा योग्यता र सिप बढाउने सार्वजनिक क्षेत्रहरूमा उनीहरूको पहुँच अभै पुग्न सकिरहेको छैन । एकातिर निजी परिधिबाट माथि उठ्न नसक्नु र अर्को तर्फ उनीहरूले गर्ने घरायसी कार्यको उचित मुल्याङ्कन नगरिनुले उनीहरूको स्थान पुरुषको तुलनामा निकै तल देखिन्छ । पारिवारिक र सार्वजनिक निर्णय प्रकृत्यामा धेरै जसो महिलाहरू अभै सहभागी हुन सकिरहेका छैनन् । कतिपय कानुनी र सामाजिक, साँस्कृतिक कारणले गर्दा महिलाहरू शोषित भईरहेका छन् । यसर्थ अभै पनि नेपाली समाजमा लैङ्गिक भेदभाव र असमानता कायमै रहेको र महिलाहरूले निर्णय प्रकृत्यामा खेलेको भूमिका र उनीहरूलाई दिइने अवसरको बारेमा जति अध्ययन गरे पनि अपुर्ण हुने देखिन्छ । त्यसमा पनि महिलाहरूले आफ्नो सन्तान्को शैक्षिक क्षेत्र छनौटमा खेलेको भूमिकको बारेमा अध्ययन भएको देखिदैन । जसको लागि यस अध्ययनले यस विषयमा थप जानकारी प्राप्त गर्न सहयोग प्राप्त गर्न सहयोग गर्नेछ । यो अनुसन्धान निम्न प्रश्नहरूको सेरोफेरोमा केन्द्रित रहेको छ ।

क) छोराछोरीको विद्यालय छनौटमा आमा र बाबुमध्ये कसको निर्णयात्मक भूमिका हुन्छ ?

- ख) छोरोछोरीको लागि विद्यालय छनोट गर्दा आमाको भूमिकालाई के-कति अवसर प्रदान गरिन्छ ?
- ग) छोराछोरीको शिक्षा र विद्यालय छनौटमा के तत्वले प्रभाव पारेको छ ?

१.३ अनुसन्धानको उद्देश्य

कुनै पनि विषयको अनुसन्धान कार्यमा उद्देश्यहरूको निर्धारण गर्दा विशेष ध्यान पुऱ्याउनुपर्छ । प्रस्तुत अध्ययन पोखरा लेखनाथ महानगरपालिका-१७, बिरौटा समुदायका अभिभावकहरूमा केन्द्रित रहेको र छोराछोरीको विद्यालय छनौट गर्दा आमाको कस्तो भूमिका रहेको छ भन्ने सवालमा प्रस्तुत छ । यस अध्ययनका उद्देश्यहरू निम्नानुसार रहेका छन् ।

क) सामान्य उद्देश्य

- अध्ययन क्षेत्रका समुदायमा महिलाहरूको आफ्नो सन्तानको शिक्षामा निर्णयात्मक अवसरको स्थिति पत्ता लगाउने ।

ख) विशिष्ट उद्देश्य

- सन्तानको लागि शैक्षिक निर्णय लिने प्रकृत्यामा लैङ्गिक प्रभाव पहिचान गर्ने ।
- विद्यालय छनोट प्रक्रियामा प्रभाव पार्ने तत्वहरूको खोजी गर्ने ।

१.४ अध्ययनको महत्व

कुनै पनि विषयको अध्ययन गर्नुका पछाडि त्यस विषयले आफैमा एउटा महत्वपूर्ण स्थान राख्दछ । अध्ययन विश्लेषणको आधारमा कुनै पनि विषयको रूप, स्वभाव, आकार, प्रकार आउने हुँदा यहाँ प्रस्तुत अध्ययनले नेपाली समाजमा बसोबास गर्ने विभिन्न समुदायको महिलाहरूको वास्तविक रूप चरितार्थ गर्नु नै यस अध्ययनको महत्व रहेको छ । यस अध्ययनले विभिन्न समुदायका महिलाहरूको वर्तमान स्थितिमा बाधा पुऱ्याउने पक्षहरूको उजागर गर्नेछ । समुदायमा महिलाहरूको बारेमा गरिएको यस अध्ययनले समाजमा महिलाहरूको भूमिकाको बारेमा पनि प्रर्याप्त सूचनाहरू प्रदान गर्दछ । विभिन्न वर्ग

र समुदायका महिलाहरूको आफ्नो सन्तानको शिक्षामा के-कस्तो निर्णयात्मक भूमिका रहेको छ भन्ने बारेमा अध्ययन, अनुसन्धान तथा जानकारी प्राप्त गर्न खोज्ने व्यक्ति, संघसंस्थाका लागि यो अध्ययन सूचनाको महत्वपूर्ण स्रोत बन्नेछ । महिलाले पनि परिवारमा पुरुष सरह अधिकार हुन्छ, त्यति महिलाले पनि अधिकार पाउनु पर्ने तथा परिवारमा उचित महिलाले पनि परिवारमा उचित स्थान हुनुपर्ने कुराको ज्ञान दिन यो अध्ययन सफल हुनेछ । यस अध्ययनले लैङ्गिक अध्ययन र महिला अध्ययनको बारेमा अध्ययन, अनुसन्धान गर्नेलाई प्रशस्त सहयोग प्रदान गर्नुका साथै स्वयम् महिलाहरूलाई आफ्नो अवस्था बुझ्न र आफ्नो भूमिकालाई परिवारमा समाजमा पुरुषको सरह हरेक कार्य गर्न सक्षम छन्, योग्य छन् भन्ने बुझाउन मदत गर्नेछ ।

१.५ अध्ययनको सीमा

समाज सामाजिक सम्बन्धहरूको जालो हो । महिला र पुरुष दुवै समाजका महत्वपूर्ण भाग हुन् । अझ महिलाहरूको समाजमा महत्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । समाजको विकासको निम्ति आधा हिस्सा ओगटेको महिला वर्गको समानुपातिक विकास र विकासको अभियानहरूमा उनीहरूको सकृय सहभागिता आवश्यक हुन्छ । महिलाहरू जबसम्म पुरुष सरह समाजको विकास अभियानमा संलग्न हुन पाउँदैनन्, तबसम्म आर्थिक र सामाजिक स्थितिमा सुधार आउन सक्दैन त्यसकारण यसको सुरुवात परिवारबाट नै हुनुपर्दछ । समाजशास्त्रले समाजको बारेमा अध्ययन गर्ने गर्दछ, महिलाले पनि समाजको परिवर्तनमा खेलेको भूमिकालाई समाजशास्त्रीय आधारमा अध्ययन गरिएको छ । लैङ्गिक आधारमा महिला र पुरुषलाई भेदभाव गर्ने हाम्रो समाजका महिलाले पनि समाजको परिवर्तनमा खेलेको भूमिकालाई यस अध्ययनमा देखाउन खोजिएको छ । यस अध्ययनको लागि कास्की जिल्ला, पोखरा लेखनाथ महानगरपालिका वडा नं. १७, बिरौटालाई अध्ययन क्षेत्रको रूपमा खोजिएको छ । अध्ययन क्षेत्रमा बसोबास गर्ने समुदायका विद्यालय जाने बालबालिका रहेको घरधुरीमध्येबाट १०० जना निजी तथा सामुदायिक विद्यालयमा पढ्ने बालबालिका अभिभावकहरूलाई छनोट गरिएको छ । विद्यालय छनोट गर्दा बाबु र आमाको कसको बढी निर्णयात्मक भूमिका रहेको छ, आमालाई पनि निर्णय गर्ने अधिकार प्रदान गरिन्छ कि गरिदैन, यस्तो निर्णयात्मक भूमिकाले बालबालिकाको शिक्षामा के-कस्तो प्रभाव पारेको छ भन्ने बारेमा अध्ययन गरिएको छ ।

१.६ अध्ययनको साङ्गठनिक ढाँचा

यस शोध अध्ययनलाई पाँच अध्यायमा विभाजन गरिएको छ । परिचय खण्डलाई अध्याय एकमा राखिएको छ । यसमा मानव सभ्यताको विकास शिक्षाले निर्वाह गरेको भूमिका र आधुनिक समाजमा शिक्षाको महत्वको छोटकरीमा प्रस्तुत गरिएको छ । यहि अध्यायमा नै समस्याको कथन, अनुसन्धानको उद्देश्य, महत्व र अध्ययनको सीमालाई समावेश गरिएको छ भने विद्यालय छनौटमा आमाको कस्तो भूमिका हुन्छ भन्ने तथ्य पत्ता लगाउनु नै यस शोधपत्रको उद्देश्य अन्तर्गत राखिएको छ ।

साहित्य पुनरावलोकनलाई अध्याय दुईमा राखिएको छ । यसमा परम्परागत नेपाली समाजदेखि अहिले आधुनिक युग सम्म आईपुग्दा महिला र पुरुषको भूमिका कस्तो रहयो । निर्णयात्मक क्षमतामा समान अधिकार र भूमिका प्राप्त गरेका छन् कि छैनन्, जातिय, धार्मिक, साँस्कृतिक आधारमा महिलाहरूको निर्णयात्मक स्थितिमा के-कस्तो प्रभाव परेको छ, लैङ्गिक भेदभावको स्थिति कस्तो छ आदि कुराहरू समावेश गरिएको छ यसको साथै वैदिककालदेखि आधुनिक काल सम्म आईपुग्दा महिलाहरूको अवस्थाको कस्तो रहेको छ भनी समावेश गरिएको छ भन्ने विभिन्न समयमा विभिन्न अनुसन्धानकर्ताहरूले यस अध्ययनसँग सम्बन्धित कस्ता र कहाँ अनुसन्धान गरे र त्यसका उपलब्धी कस्तो भेटियो भन्ने कुरा यसै अध्याय अन्तर्गत राखिएको छ ।

अनुसन्धान विधिलाई अध्याय तीन अन्तर्गत राखिएको छ । यस अध्यायमा शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा छानिएको क्षेत्र देखि लिएर अनुसन्धानका क्रममा अभ्यासमा आएका विधिहरूको बारेमा कुरा उठाइएको छ । यस अनुसन्धानका क्रममा प्राथमिक र द्वितीय दुवै स्रोतहरूबाट तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ ।

स्थलगत तथ्याङ्क विश्लेषणलाई अध्याय चार अन्तर्गत राखिएको छ । यस स्थलगत अध्ययनबाट आएका नतिजाहरूलाई विभिन्न प्रश्नहरूको उत्तरको आधारमा तिनीहरूको विवरण जसमा चौध वटा तालिका राखेर विश्लेषण गरिएको छ । अध्ययनको सार, सारांश, निष्कर्ष तथा सुझावलाई अध्याय पाँचमा राखिएको छ भने अध्ययनको अनुसूचिमा अभिभावकहरूलाई सोधिएको प्रश्नहरू समावेश गरिएको छ ।

अध्याय : दुई

सन्दर्भ साहित्यको समिक्षा

२.१ अवधारणात्मक पृष्ठभूमि

नेपाली समाज पितृप्रधान तथा सामन्ती प्रकृतिको छ । जहाँ अधिकांश महिलालाई दोस्रो दर्जाको नागरिकको रूपमा हेरिन्छ र त्यसै अनुसारको व्यवहार गरिन्छ । पद, प्रतिष्ठा र अवसरबाट बन्चित गरिन्छ । महिलालाई कम मुल्याङ्कन गर्ने, घरायसी कार्यमा सिमित गर्ने तथा छोरा र छोरीलाई विभेदपूर्ण तरिकाले व्यवहार गर्ने भएका कारण समाजमा लैङ्गिक असन्तुलन बढेको छ । समाजमा महिलाको निर्णयाधिकार, स्वतन्त्रता, सम्पत्ति माथिको अधिकार शिक्षा आदिमा खासै ध्यान दिइन्न । नेपाली समाजमा अभै पनि स्वामित्व, शिक्षा, अवसर तथा सामाजिक, साँस्कृतिक, संस्कारमा सहभागी हुने सवालमा विभेदहरू कायमै छन् । त्यसैले हाम्रो परम्परागत चिन्तन, मान्यताहरू र विभेदहरू हटाउनु पर्ने सवाल महत्वपूर्ण भए पनि सामाजिक चेतना, जागरण र सङ्कल्प अरु बढी महत्वपूर्ण हुन्छ । (क्षेत्री, पुन, २०७०)

विश्वव्यापी रूपमा नै महिला र पुरुषबच असमानता देख्न सकिन्छ । विकसित समाजमा यसको दर कम भए पनि ती देशहरूमा समाजका अर्थ, राजनीति, प्रशासन तथा सामाजिक व्यवस्थामा उल्लेखीय स्थान रहन सकेको छैन । सामाजिक, घरायसी कार्यबाट अधिकांश महिला अलग हुन नसकेको एउटा अवस्था छ भने प्राकृतिक रूपमा नै महिलाले बच्चा जन्माउनु पर्ने तथा त्यसको स्याहार, संभारमा बढी ध्यान दिनु पर्ने अवस्थाले उनीहरू पुरुष सरह घरबाहिरका काममा संलग्न हुन असजिलो देखिन्छ । सामाजिक बन्देजबाट उनीहरू घेरिएका छन् । विश्वमा नै पितृसत्तात्मक पारिवारिक ढाँचा छ । नेपालको सबै क्षेत्रमा महिलाको हैसियत समान छैन । शहरी तथा ग्रामिण क्षेत्रको तुलना गर्दा शहरी क्षेत्रमा रहेको महिलाहरू प्रत्यक्ष आम्दानी हुने कार्यमा लागेको पाइन्छ । त्यसै गरी ब्राह्मण तथा क्षेत्री परिवारको महिलाको तुलनामा शेर्पा, राई, गुरुङ्ग, परिवारका महिलाहरूको निर्णय क्षमता राम्रो भएको पाइन्छ । त्यसै गरी धार्मिक रूपमा हेर्दा बौद्ध धर्मालम्बी महिलाको निर्णय क्षमता र भूमिका उच्च, हिन्दु धर्मालम्बीको निर्णयात्मक क्षमता र भूमिका निम्न स्तरको

रहेको पाइन्छ । मीना आचार्यको अध्ययन अनुसार जनजातिका महिलामा पनि राई, लिम्बु, समुदायका महिलाहरूको निर्णय क्षमता र अवसर उच्च रहेको छ । (आचार्य, मीना १९९५)

पितृसत्तात्मक समाजमा महिलाहरूको स्थिति गौण रहेको छ । जसका कारण महिलाको भूमिकालाई कम महत्व दिइन्छ । घरमा छोरा जन्माउँदा उत्सव गरिन्छ भने छोरी जन्माउँदा खल्लो महसुस गर्दछन् । केटाहरू भन्दा केटीहरू बढी काम गर्दछन् । केटीहरूलाई स्कूल जान रोक लगाउने, खानपान, स्वास्थ्यको क्षेत्रमा पनि भेदभाव गर्ने, स्वतन्त्रमा भेदभाव गर्ने प्रचलनबाट जन्मेदेखि नै अर्काको घरमा दान गर्नुपर्ने भन्ने मानसिकताले ग्रस्त रुढीवादी समाजमा केटीहरूप्रतिको व्यवहार सानैदेखि भेदभावपूर्ण रहेको छ । केटीलाई वस्तु सरह दान दिनु, दान दिदा मारे पाप, पाले पुण्य भन्ने युक्तिका साथ सुम्पनुबाट पनि छोरीलाई कुनै निर्जिव वस्तु सरह व्यवहार गरेको मान्न सकिन्छ । नेपालमा जातिगत विविधताको कारणले परम्परागत हिन्दु परिवार र गैर हिन्दु परिवार महिलाको हैसियत, शक्ति र अधिकार एवम् निर्णय गर्ने प्रकृत्यामा उनीहरूको सहभागिता फरक रहेको पाइन्छ । हिन्दु समुदायभित्र निर्णय लिने प्रकृत्यामा महिलाहरूको सहभागिता न्यून रहेको छ । आर्यन समुदायमा लगभग ६०% निर्णयहरू पुरुष एकलैले गर्दछन् भने ३५% सल्लाहले गर्दछन् तर मंगोलियन समुदायमा ७०% निर्णयहरू महिला एकलैले गर्दछन् । यसबाट के पुष्टि हुन्छ भने जातिगत आधारमा सामाजिक हैसियत र निर्णय क्षमता फरक भएको पाइन्छ । (आचार्य, २०६०)

नेपाली समाज पितृसत्तात्मक प्रकृतिको छ । जहाँ अधिकांश निर्णयहरू पुरुषले एकलै गर्दछन् । महिलाहरूलाई पुरुषको सहयोगीका रूपमा मात्र हेर्ने गरेको पाइन्छ । त्यसैले घरभित्र देखि घरबाहिरको हरेक कार्यमा पुरुषको नै बढी निर्णयात्मक भूमिका रहेको पाइन्छ । आमाबाबुको सबैभन्दा ठूलो सम्पत्ति भनेको उनीहरूका छोराछोरीहरू हुन् तर त्यही छोराछोरीको विद्यालय छनौटमा पनि बाबुको मुख्य भुमिका र निर्णय रहन्छ र आमालाई सहयोगीका रूपमा मात्र लिने गरिन्छ भने कतिपय घरपरिवारमा आमाको सल्लाह सुन्नुलाई वास्ता गरिदैन । किनभने हाम्रो समाजमा घरभित्र देखि नै नै लैङ्गिक विभेद छ ।

यसरी आमाबाबुबीच भएको असमान निर्णयात्मक भूमिकाले गर्दा छोराछोरीको विद्यालय छनौटमा के-कस्तो असर पर्न गएको छ भन्ने ख्यालै गरिदैन । आमालाई पनि निर्णयात्मक भूमिका प्रदान गर्नु पर्दछ भन्ने सोचिदैन । त्यसैले यस्तो असमान निर्णयात्मक

भूमिकाले के-कस्तो प्रभाव गर्दछ भन्ने कुरा पत्ता लगाउने उद्देश्यले यस अध्ययनलाई अगाडि बढाइएको हो । पोखरा लेखनाथ महानगरपालिका वडा नं. १७ बिरौटा क्षेत्रमा बसोबास गर्ने घरधुरी मध्येबाट यस अध्ययनको लागि विद्यालय जाने बालबालिका भएको घरधुरीमध्येबाट १०० जना निजी तथा सरकारी विद्यालयका अभिभावकबीच समूह समूहमा छलफल गरी के-कस्तो कारणले गर्दा बाबुले बढी निर्णय लिने गर्दछन् ? किन आमाको भूमिकालाई महत्व दिईदैन ? बाबुको एकल निर्णयात्मक भूमिकाले के-कस्तो लैङ्गिक प्रभाव पर्न गएको छ ? आदि प्रश्नहरूको उत्तर खोज्ने प्रयास गरी यस अनुसन्धानलाई अगाडि बढाइएको छ ।

२.२ सैदान्तिक पृष्ठभूमि

२.२.१ लैङ्गिक अवधारणा

समाजमा प्रत्येक व्यक्तिहरूमा तिनमा रहेको जैविकीय विशेषताका आधारमा ऊ महिला हो वा पुरुष हो भन्ने विशेषताका आधारमा महिला र पुरुष छुट्टिनुलाई हामी लिङ्ग भन्ने गर्दछौं । लिङ्ग भन्नाले स्त्री र पुरुषको प्राकृतिक संरचनालाई बुझाउँछ र सामाजिक लिङ्ग भन्नाले त्यस्तो अवधारणा हो, जुन सामाजिक, मनोवैज्ञानिक र साँस्कृतिक रूपले निर्माण भएको हुन्छ । हरेक समाजमा महिला र पुरुषले निर्वाह गर्नुपर्ने भूमिका फरक-फरक हुने गर्दछ भने लिङ्गका आधारमा महिला र पुरुषबाट समाजले केही अपेक्षा गरेको हुन्छ । वास्तवमा यहि अपेक्षाकृत भूमिका नै जेण्डर हो । जसरी लिङ्ग अन्तर्गत महिला र पुरुष भनी जन्मजात निर्धारण भएर आउँछ, त्यसैगरी जेण्डर पनि लिङ्गका आधारमा व्यक्तिसँग जोडिएर आउने साँस्कृतिक मूल्य, मान्यता, भूमिका तथा विशेषताहरूको समष्टिगत रूप हो । (चौलागाई, पोखेल, सापकोटा, २०६०)

सामाजिक हिसाबले जेण्डर शब्दको अर्थ हो “जेण्डर त्यस्तो अवधारणा हो जसको मनोवैज्ञानिक र साँस्कृतिक अर्थहरू हुन्छन् यदि लिङ्गका लागि ‘महिला’ र ‘पुरुष’ उपयुक्त शब्दावली हो भने त्यसैसँग जोडिएका अवधारणा जेण्डर का लागि स्त्रीत्व र पुरुषत्व हुन्छ (Robert Stroller, 1968) । हाम्रो समाजमा जैविक बनावटको आधारमा लैङ्गिकताका आधारमा पुरुष र महिला बीच भूमिका निर्धारण गरिएको पाइन्छ । यो सन्दर्भ छोरोछोरीको शिक्षामा आमाको निर्णयात्मक भूमिका र घरेलु एवम् सार्वजनिक क्षेत्रमा महिलाको निर्णय प्रकृत्यामा पहुँचसँग जोडिएको छ ।

२.२.२ ऐतिहासिक सन्दर्भमा महिलाको अवस्था

क) बौद्धिक कालमा नेपालमा महिलाको स्थान

बौद्धिककालिन समयमा नेपाली महिलाको अवस्था निकै उच्च रहेको ऐतिहासिक ग्रन्थहरूमा उल्लेख भएको पाइन्छ । जुन बेला शिक्षा, सम्पत्ती तथा सामाजिक सम्मान आदिमा महिला र पुरुष दुवैको समान अवस्था, पहुँच र हैसियत रहेको थियो । ऋग्वेदमा उल्लेख भए अनुसार 'पति' शब्दको उत्पत्ती पनि 'पतनी' शब्दबाटै भएको जनाइएको छ । पतिले गर्ने प्रत्येक कार्य पत्नीको अनुपस्थितिमा पूरा नहुने विश्वास बौद्धिककालिन समाजमा पाइन्थ्यो । तर पनि कतिपय साहित्यको अध्ययनले बौद्धिककालको पछिल्लो समयमा तत्कालिन समाजमा छोराप्रतिको मोह बढेको उल्लेख गरिएको छ । उत्तर बौद्धिककालमा आईपुग्दा बाल विवाहको प्रचलन बढ्नुका साथै महिला शिक्षामा ह्रास भएको उल्लेख गरिएको छ । बौद्धिककाल पछि स्मृतिकालको समयमा महिलाको अवस्थालाई हेर्दा समाजमा लैङ्गिक विभेदको स्थिति शुरु भएको पाइन्छ । परिवारमा विवाहित महिलाको असत्त्व पुरुषसँग सम्बन्धित मात्र बनेन सबै उमेर तहका महिलाहरू पुरुषको नियन्त्रणमा रहनु पर्ने अवस्थाको सिर्जना भयो । मनुले तत्कालिन समाजमा नारीको हैसियतका बारेमा चर्चा गर्दै भनेका छन् "महिला अविवाहित अवस्थामा रहँदा बाबु र दाजुभाईको नियन्त्रणमा रहनुपर्छ । विवाह पछि लोग्नेको र विद्यवा भएपछि छोराको नियन्त्रणमा रहनुपर्छ । यसै भनाईले स्मृतिकालमा महिलाको स्वतन्त्र हैसियत र अधिकारहरूलाई पुरुषले धर्मको नाममा खोस्ने कार्य गरे । परिवारमा एउटा स्त्रीले लोग्नेको भक्त र इमान्दार श्रीमती भएर रहनु पर्ने भयो । लोग्नेले अर्को विवाह गर्न सक्ने परिस्थिति सिर्जना भएको थियो । जबकी महिलाको वैवाहिक स्वतन्त्रताहरू कटौती गरियो । यसबाट के बुझिन्छ भने हिन्दु धर्म दर्शनमा धर्म, कर्म, मोक्ष आदिका नाममा महिला विभेदका प्रकृत्याहरू तथा पुरुष प्रभुत्वका प्रकृत्याहरू उत्तर कालदेखि नै शुरुवात भइसकेका थिए । समाजमा प्रत्येक तहमा महिला हैसियत र अस्तित्व कमजोर पुरुषको प्रभुत्व बलियो बन्दै आयो । आज हामी महिलाको हैसियत र अवस्थाका विभिन्न पक्षमा चर्चा गर्दा यसको ऐतिहासिक सन्दर्भ र पक्षलाई पनि बुझ्ने प्रयास गर्नुपर्दछ । नेपाली समाज हिन्दु धर्मबाट बढी प्रभावित भएका कारण वर्तमानमा पनि शास्त्र, नियम, मान्यता, संस्कार भएका कारण वर्तमानमा पनि शास्त्र, नियम, मान्यता, संस्कार प्रचलन

आदिका नाममा समाजमा लैङ्गिक विभेदका घटनाहरू कायमै छन् । यसको अर्थ अन्य धर्ममा लैङ्गिक विभेद छैन भन्ने होइन । (आचार्य, २०६०)

ख) मध्यकालिन नेपालमा महिलाको अवस्था

नेपालमा नारीको स्थानको अवस्थाको बारेमा चर्चा गर्दा मध्यकालीन नेपाल अत्यन्तै नाजुक, दयनीय र पीडादायक भएको देखिन्छ । समाजमा धर्मका नाममा महिलाका अधिकारहरूलाई कटौती मात्र गरिएन महिलाहरूलाई केन्द्रित गरी कठोर कुप्रथाका विकास र समर्थन गरियो । मध्यकालिन नेपालमा महिला शिक्षा, वैवाहिक स्वतन्त्रता तथा धार्मिक स्वतन्त्रता सबै क्षेत्रमा महिलालाई बन्देज गरियो । समाजमा महिला पुरुषको अत्यन्तै आदरका पात्र बन्नु पर्ने परिपार्टीको विकास भयो भने पुरुषहरू नै महिलाका भाग्य निर्माता बन्न थाले । जुन बेलासम्म समाजमा कृषि तथा सामन्ती उत्पादन प्रणाली कायम थियो । यस मध्यकालिन समयमा 'सती' प्रथाले समाजका विभिन्न महाराजादेखि रैतिसम्मका श्रीमतीहरू आफ्ना पतिको मृत्युमा सती जान बाध्य पारिन्थे । आफ्ना श्रीमती, रखौटी तथा दासहरू पनि सती जानु प्रथाको विकास गरियो । जुन अत्यन्तै पीडादायक हुन्थ्यो । यस्तो कार्य गर्न इच्छा भन्दा पनि बाध्य पारिन्थ्यो । यसबाट पनि स्पष्ट हुन्छ कि मध्यकालिन समयमा पनि नेपालमा लैङ्गिक विभेद प्रशस्त थियो । (आचार्य, २०६०)

ग) आधुनिक कालमा महिलाको अवस्था

आधुनिक समयमा नेपाली महिलाको हैसियत र अवस्थामा त्यति ठूलो परिवर्तन नआए पनि खासगरी यस समयमा विशेष गरी राणाकालीन समयमा दास प्रथा र सति प्रथाको उन्मुलनले नेपाली महिलाप्रतिको कठोर व्यवहारमा भने अवश्य परिवर्तन आयो तर पनि समाजमा पुरुषको प्रभुत्व कायमै छ । महिला अधिकारका कुरा धेरै पनि मात्र उठ्न थालेका हुन् । वि.सं. २००७ सालको प्रजातान्त्रिक शासन व्यवस्थाको नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय देशहरूका विकास हुँदै गएको द्विपक्षिय र बहुपक्षिय सम्बन्धको विस्तारसँगै महिला विकासका कार्यहरूप्रति जोड दिन थालिएको पाइन्छ । आधुनिक समयमा नेपालले महिला विरुद्धका प्रत्येक शोषण, असमानता तथा विभेद विरुद्धका अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धीहरूमा प्रतिबद्धता जनाएको छ तीनै प्रतिबद्धताहरूलाई व्यवहारमा लागु गर्न महिला तथा बालबालिका र समाजकल्याण मन्त्रालयले विभिन्न कार्यक्रमहरू तर्जुमा गरेको पाइन्छ तर पनि नेपाल

सरकाले जति नै नियम, कानून र कार्यक्रमहरू तर्जुमा भए पनि व्यवहारिक रूपमा अझै विभेद देखिन्छ । (आचार्य, २०६०)

२.२.३ महिलावादी सिद्धान्तहरू

महिलावादी सिद्धान्त भन्नले महिलाको सामाजिक परिवेश, हक, अधिकार, वास्तविक स्थिति आदिका बारेमा विभिन्न विद्वानहरू तथा विचारकहरूको मत हो । यस सम्बन्धमा विभिन्न मत तथा विचारहरू मध्ये प्रमुख निम्नानुसार रहेका छन् ।

क) उदारवादी महिलावाद

यस वादको शुरुवात १६ औं र १७ औं शताब्दी देखि भएको हो भने १९ औं शताब्दीको अन्त्यतिर निकै व्यापक रूपमा देखा परेको थियो । यो महिला र पुरुष बिचमा समानता हुनु पर्छ भन्ने सिद्धान्त हो । यसले महिला र पुरुषका हरेक पक्षमा समानता हुनु पर्छ र समान अवसर, समान अधिकार, समान ज्यालामा जोड दिन्छ । पारिवारिक दायित्व, घरायसी कृयाकलाप, श्रम बजारका हरेक पक्षमा समानताको खोजी गर्दछ । महिलाको आत्मविश्वास बढाउने, क्षमताको विकास गर्न र निर्णय गर्ने स्थितिमा पुऱ्याउने सहयोग पुऱ्याउने कार्यक्रमलाई प्राथमिकता दिन्छ साथै यसले विद्यमान पितृसत्तात्मक र सामाजिक संरचनाभित्र समानता सम्भव रहेको छ । उदारवादले महिलाहरूको आफ्नै कार्य, रुची, रोजाई आकांक्षाको रोजाईलाई पुरुष सरह आफ्नो क्षमता देखाउन सक्छन् । त्यस्ता समानतालाई आफैँ निरन्तरता दिन सक्छन् भन्ने अपेक्षा गर्दछ । त्यसैले समाजको आधारभूत संरचना परिवर्तन नगरी समानता प्राप्त सम्भव छ भन्ने दावी गर्दछ । (Abraham, 1992)

ख) मार्क्सवादी महिलावाद

यो सिद्धान्त मार्क्सवादी सिद्धान्तसँग सम्बन्धित छ । सन् १९८४ मा एङ्गोल्सको परिवार, सम्पत्ति र राज्यको उत्पत्ति नामक पुस्तकले यस वादको विकासमा महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको थियो । यस वादले समाजमा परस्पर दुई विरोधी वर्गका बीचको सम्बन्धलाई जोड दिन्छ । जसमा महिला सम्बन्धी प्रश्नहरू पनि समावेश भएका हुन्छन् । यस वादका अनुसार महिला दमन भनको वर्गीय दमन हो । महिलाहरू समाजमा दमित भएर रहेका हुन्छन् । महिला मुक्ति एवम् स्वतन्त्रताको संघर्ष पुरुषको विरुद्धमा नभई पुँजीवादी सामाजिक व्यवस्था विरुद्धको संघर्ष हो । समाजमा जबसम्म निजि सम्पत्ति रहन्छ तबसम्म महिला र पुरुष बीच

असमानता रहने हुँदा नीजि सम्पत्तिको अन्त्य गरी उत्पादन प्रणालीमा सामुहिक स्वामित्व कायम गर्न सकेमा मात्र महिला, पुरुष बीचको असमानता अन्त्य हुन्छ । त्यसैले पितृसत्ता एवम् पुँजीवादी व्यवस्थाको विरुद्धमा सामुहिक संघर्षको खाँचो छ । घरायसी कार्यलाई महत्व नदिनु, महिलालाई परिवारमा मात्र सिमित राख्नु, पुरुष केन्द्रित मूल्य, मान्यता प्रविधिलाई स्थान दिनु, महिलाहरूले राम्रो ज्याला, रोजगार नपाउनु, पेशा नहुनु, पितृसत्ता र पुँजीवाद बीच सम्बन्ध रहेको धारणा मार्क्सवादी महिलावादको रहेको छ । (Abraham, 1992)

ग) आमूल महिलावाद

सन् १९६० को दशक पछि देखा परेको नारीवादी दास्रो धारा पश्चिम जगतमा देखा परेको नव महिला मुक्ति आन्दोलन सँगै आमूल महिलावादको उदय भएको हो । यस वादले महिला र पुरुष एक अर्काको जैविक र मनोवैज्ञानिक विशेषताहरूले गर्दा फरक रहेका छन् । समाजमा महिला र पुरुषको र उसमा निहित शक्ति हो । पुरुषले महिला दमनलाई आफ्नो जिम्मेवारी ठान्ने गर्दछ । परिवारलाई दमनको केन्द्रविन्दु मान्दछ । महिलाले पुरुषलाई बहिष्कार गरी महिलासँग मात्र सम्बन्ध सृजना गर्नुपर्दछ र महिला केन्द्रित सामाजिक, साँस्कृतिक विश्वको निर्माण गर्नुपर्दछ । परिवार पितृसत्ताको महत्वपूर्ण इकाई हो । जसले पुरुषलाई महिलामाथि यौनिक, आर्थिक र मनोवैज्ञानिक दमन गर्न सहयोग गर्दछ साथै महिलामाथि हुने हिंसा, बलात्कारमा पितृसत्ताको हात रहेको छ । (Ritzer, 1992)

घ) समाजवादी महिलावाद

समाजवादी महिलावाद उदारवादी महिलावाद र मार्क्सवादी महिलावाद समिश्रण हो । एलिसन जागरणका अनुसार कार्लमाक्स र एङ्गोल्सको ऐतिहासिक महिलावाद, आमूल महिलावादको लैङ्गिक दमन, पर्सनल इज पोलिटिकल आदि अवधारणाबाट समाजवादी महिलावादको उदय भएको हो । यो समाजशास्त्र, अर्थशास्त्र, राजनीतिशास्त्र, मनोविज्ञान लगायत विभिन्न विषयबाट प्रभावित महिलावाद हो । यसले महिला अधिनताका महत्वपूर्ण तत्वहरूसँगै लैङ्गिक वर्गको पहिचान गर्नु पर्ने कुरालाई जोड दिनन्छ । लैङ्गिक सम्बन्धलाई शक्ति सम्बन्धका आधारमा बुझ्नु पर्छ साथै वर्ग, जाती, संस्कृति लगायत अन्य शक्तिको आधारमा विश्लेषण गरिनुपर्दछ । रोजगारीका क्षेत्रमा महिलाहरूलाई विभिन्न रोजगारीका अवसरबाट बञ्चित गर्नुका साथै न्यूनतम ज्याला दिइएको हुन्छ । यो समाजमा मुक्ति र दमनको अन्त्यका लागि संघर्ष गर्नुपर्दछ । महिला र पुरुषको समन्वयमा मात्र नयाँ समाजको

सृजना सम्भव छ । पितृसत्ता हरेर संस्थामा यौनमा आधारित श्रम विभाजन हुन र महिलाको अवस्था निम्न तहमा रहनु स्वभाविकै हो । (Abraham, 1992)

२.३ पूर्व साहित्य समिक्षा

अधिकारी (२०६५) ले देउराली गा.वि.स.का विधवा महिलाहरूको सामाजिक, आर्थिक स्थिति र पारिवारिक सम्बन्धको अध्ययन गरेकी छिन् । उनका अनुसार विधवा महिलाहरूको अवस्थाको बारेमा विधवा स्वयमले आफ्नो विधवा अवस्थालाई पनि सकारात्मक किसिमले लिएको पाइयो । विगतमा विधवा हुनुलाई विधवा स्वयमले आफुलाई असमर्थ, अभागी, बहिस्कृत, तिरस्कृत सम्झन्थे । जसले गर्दा विधवाको मनोबल घट्ने देखिन्थ्यो तर यस अध्ययनबाट अहिलेका विधवाहरू आफुलाई माथिको कुराहरूमा सुधार भैरहेको र मनस्थितिमा पनि मनोबल बढ्दै गएको साहसिक, कर्तव्य परायण दायित्वबोध, परिवार र सन्ततीको लालनपालनमा आफ्नो ठूलो भूमिका रहेको महसुस र विधवा हुनुलाई स्वभाविक अवस्था र परिस्थितिको उपज मानिएको उनको अध्ययनमा जनाएकी छिन् ।

श्रेष्ठ (२०६४) ले मियापाटन पोखराका विवाहित मुशिलम महिलाहरूको गर्भपतन र परिवार नियोजन बारेको दृष्टिकोण भन्ने एक अध्ययन गरेकी छिन् । उनका अनुसार मियाँपाटन पोखराका मुशिलमहरूमा संस्कृतिकरण भएको र उनीहरूमा गैर मुशिलम समुदायको छाप पर्दै गएकोले उनीहरूले उक्त संस्कृति ग्रहण गरेको र आफ्नो मूल्य, मान्यतामा पनि केहि हदसम्म भए पनि मनस्थिति बदलेको, एवम् नेपाली पोशाक पनि लगाउने गरेका, आफ्नो शिक्षाको अलावा नेपाल सरकारले लागु गरेको शिक्षा पनि पढेका र अङ्ग्रेजी शिक्षामा पनि उनीहरू अध्ययन गरेको पाइयो । यसको सार्थ गर्भपतन र परिवार नियोजन सम्बन्धमा पनि मुशिलम महिलाहरू केही लचिलो देखिएको जनाएका छिन् । जसमा परिवार नियोजनका साधन प्रयोग गर्ने संस्था भएको र त्यसमा श्रीमानको पूर्ण सहयोग चाहिने बताएको कुरा व्यक्त गरेकी छिन् साथै उनीहरूमा बालविवाह हुने गरेकोमा सो प्रणाली बिस्तारै हट्दै गएको कुरा आफ्नो अध्ययनमा जनाएकी छिन् ।

पौडेल (२०७०) ले चितवन जिल्लाको भरतपुर नगरपालिकामा बसोबास गर्ने दराई महिलाहरूको घरायसी निर्णयको प्रकृत्यालाई अध्ययन अनुसन्धान गरेका छिन् । तिमल्सिनाका अनुसार उक्त क्षेत्रका दराई महिलाहरू कम शिक्षित रहेको पाइएको छ भने उनीहरूको

आर्थिक अवस्था पनि निकै कमजोर रहेको पाइन्छ । उनका अनुसार दराई महिलाहरू निकै पिडित र शोषित अवस्थामा रहेका र उनीहरूको स्थिति निकै दयनीय रहेको पाइएको छ । परिवारमा पुरुषहरूकै निर्देशन र भूमिका मुख्य रहने गरेको दराई समाजमा बाहुल्यता र वर्चस्व पनि पुरुषहरूकै रहेको उनले बताएका छन् हरेक निर्णयकारी कार्यहरूमा पुरुषहरूले नै मुख्य भूमिका खेलेको बताइएको छ भने महिलाहरू घरायसी कामकाजमा व्यस्त रहने, बालबच्चा पालनपोषण, खेतबारीका कामहरू गर्ने र आर्थिक स्रोतको लागि पुरुषहरूमा भर पर्नु पर्ने दराई महिलाहरूको बाध्यता र यथार्थता रहेको बताइएको छ । जहाँका दराई महिलाहरूको भूमिका र हैसियत निकै कमजोर रहेको पाइएको छ ।

लम्साल (२०६४) ले मकवानपुर जिल्ला मर्कनछौली गा.वि.स. लाई आफ्नो अध्ययन अनुसन्धानको क्षेत्र बनाएका छन् । उनले पनि उक्त: गा.वि.स. मा रहेका दलित महिलाहरूको घरायसी निर्णयको प्रक्रियाको बारेमा आफ्नो अध्ययन अनुसन्धान गरेका छन् । उनका अनुसार सामाजिक, आर्थिक, साँस्कृतिक विविधता रहेको यस समाजमा शिक्षित महिलाहरूको संख्या निकै कम रहेको पाइन्छ । जसले गर्दा महिलाहरूको स्थिति त्यति सन्तोषनक रहेको पाइदैन । विभिन्न अवसरहरूबाट बन्चित तथा आर्थिक स्रोत साधन र पहुँच भन्दा पछाडि रहेका यस क्षेत्रका महिलाहरू पुरुषहरूकै निर्देशनमा रहनु पर्ने र उनीहरूकै अधिनमा रही काम गर्ने पर्ने बाध्यात्मक अवस्था रहेको पाइएको छ । तसर्थ यस समुदायमा पनि पुरुषहरूकै महत्व र भूमिका बढी रहने गरेको पाइएको छ । भरायसी निर्णयको प्रकृया देखिवाट लिएर हरेक क्षेत्रमा पुरुषहरूकै निर्णयकारी भूमिका मुख्य रहेको पाइन्छ ।

बराल (सन् २०१२) ले आफ्नो शोधपत्र “बुमनस् रोलइन हाउस होन्ड डिसिजन मेकिङ” मा कास्की जिल्लाको पुरुन्चौर गा.वि.स.का ग्रामीण महिलाहरूको भरायसी निर्णयको प्रक्रियामा उनीहरूको भूमिका कस्तो रहेको छ ? भनी अध्ययन गरेकी छिन् । उनले आफ्नो यसअध्ययन पुरुन्चौर गा.वि.स. मा रहेका महिलाहरूलाई तुलनात्मक रूपमा पुरुषहरूसँग अध्ययन गरी हेर्दा खेरी महिलाहरू भन्दा पुरुषहरू नै अगाडि रहेको पाएकी छिन् । प्रायः महिलाहरू घरायसी कागजातहरू जस्तै खेतीपातीका काम तथा बालबच्चा स्याहार सुसार गर्ने कामहरूमा पुरुषहरू स्तर न्यून रहेको पाएकी छिन । घरव्यवहारका कार्यहरू घरजग्गा किनबेच , ऋण लेनदेन, छोराछोरीको विवाह गरिदिने विषय तथा परिवारमा सन्तानको

संख्याको आकार दिने जस्ता महत्व पूर्ण कार्यहरूमा पुरुष कै भूमिका र नेतृत्व उच्च रहेको पाइन्छ । यस अध्ययन क्षेत्रमा महिलाहरू नेतृत्व र निर्णय लिने प्रक्रियामा भने पुरुषहरू भन्दा पछाडि नै रहेको पाइन्छ । तर खासगरी यस क्षेत्रमा ब्राह्मण तथा क्षेत्री जातका महिलाहरू घरायसी निर्णय लिने प्रक्रियामा दलित महिलाहरू भन्दा अगाडी रहेको पाइन्छ । किनकि ब्राह्मण, क्षेत्री जातका महिलाहरूमा साक्षरता दर दलित महिलाहरूमा भन्दा बढी मात्रामा रहेको पाइन्छ । एक त दलित महिलाहरू शिक्षाकै कारणले गर्दा पिछ्छडिएका छन् भने अर्कातिर पितृ सतात्मक समाज, सामाजिक मूल्य र मान्यता तथा धार्मिक आस्था र विश्वास कै कारण पनि समाजमा पछाडि पारिएका छन् । उनले तुलनात्मक रूपमा दलित महिलाहरू भन्दन उपल्लो जातका महिलाहरू बढी साक्षर रहेका बताए पनि उनीहरूको सकारात्मक पक्षको बारेमा भने केही उल्लेख गरेका छैनन् ।

तुलाचन (२०१२) ले ललितपुर जिल्लाको चापागाउँ गा.वि.स. भ्यालुडटारमा बसोबास गर्ने महिलाहरूको पशुचौपाया उत्पादन तथा घरायसी व्यवस्थापनमा कस्तो खालको लैङ्गिक भूमिका रहेको छ भनी अध्ययन गरेकी छिन् । यस क्षेत्र पूर्ण रूपमा खेतीपाती तथा पशुपालनमा आधारित रहेको पाइन्छ । उनले यस क्षेत्रका ब्राह्मण, क्षेत्री, मगर तथा दलित जातिको महिलाहरूलाई लक्षित गरी पुरुष र महिलामा खेतीपाती लगाउने, पशुचौपाया किनबेच तथा अरु लेनदेनका व्यवहारहरूमा को अगाडी रहेका छन् त ? भनी अध्ययन गरेकी छिन् । उनले बताए अनुसार यस क्षेत्रका मगर समुदायका महिलाहरूमा अधिकार र निर्णयको अधिकार बढी रहेको पाइयो । तर ब्राह्मण, क्षेत्री तथा दलित समुदायका महिलाहरूमा भन्दा पुरुषहरूमा निर्णयाधिकार रहेको पाइयो । यस क्षेत्रका महिलाहरू पशुचौपाया, खेतीपातीमा कामहरू गर्ने तर किनबेच तथा आर्थिक लेनदेनका व्यवहारहरूमा भने पुरुषहरूले नै मुख्य भूमिका खेल्ने गरेको उनले बताएकी छिन् । यसरी महिलाहरू महत्वपूर्ण जिम्मेवारी लिने तथा आर्थिक व्यवहारको कार्यमा भने पछाडि रहेको पाइयो । लैङ्गिक रूपमा विभेद रहेको यस क्षेत्रमा महिला र पुरुषबीच विभेद तथा भेदभावको स्थिति रहेको पाइयो भने महिलाहरूले घरायसी काम खेतीपाती तथा पशुचौपाया हेरचाह जस्ता कामहरू गरेपनि आर्थिक लेनदेन तथा पारिवारिक निर्णयमूलक कार्यहरूमा उनीहरूको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको पाइएन । तसर्थ समग्रमा भन्दा हाम्रो समाजमा अफै पनि महिलाहरूले महत्वपूर्ण भूमिकामा आफूलाई पाउन सकेका छैनन् भने पुरुष प्रधान समाजमा पुरुषहरूकै वर्चस्व र नेतृत्व हावी रहेको पाइन्छ । थापा (१९८५:२८) अनुसार दक्षिण

एसियाका विभिन्न मुलुकहरूका महिलाको अवस्थालाई चित्रण गर्दै नेपाली समाजमा सामाजिक विभेद र असमानताहरू विद्यमान रहेको विश्लेषण गरिएको छ । विगत देखि नै नेपाली महिलाको स्वतन्त्रतालाई सामाजिक, आर्थिक, धार्मिक, कानुनी र राजनीतिक तत्वहरूले प्रभाव पार्दै आइरहेको पाइएको छ । सतीप्रथा, बालविवाह, अनमेल विवाह, बहुविवाह, बोक्सी, विधवा, बेचबिखन, दाइजो प्रथा आदि घटनाहरू घट्टनुमा महिलाहरूको निर्णय क्षमतामा कमि रहेकोले हो ।

सोसियो इकोनोमिक स्ट्याटस अफ उमन फार्मर (अ सोसिओलोजिक स्टडी अफ भदौरे तामागी भि.डी.सी कास्की) शीर्षकमा गरिएको अध्ययनमा पितृसत्तात्मक सोचले जरा गाडेको समाजमा महिला कृषकहरूको सामाजिक र आर्थिक गरिबी र शोषित भएको पाइन्छ । प्रत्यक्ष आर्थिक लाभ नहुने घरायसी काममा महिलाको बढी प्रयोग हुन्छ । धेरै महिला कृषकहरू बचत कार्यक्रममा संलग्न देखिन्छन् भने कम मात्र महिला कृषकहरूले क्षमता विकास तालिम पाएका छन् । एकातिर महिलाहरूलाई निर्णय प्रकृत्यामा संलग्न गराइदैन भने अर्कोतिर महिलाहरू अझै पनि निर्णय प्रकृत्यामा संलग्न हुन हिचकिच्याउँछन् । उनीहरू विभिन्न आधारमा सामाजिक र आर्थिक रूपमा शोषित छन् । पुरुषहरू कम मात्रामा शारीरिक काममा संलग्न हुन्छन् भने महिलाहरू पुरुषको तुलनामा बढी काम गर्छन् तर पनि उनीहरूले समाजमा कम आर्थिक महत्व पाउँछन् भन्ने निचोड रहेको पाइन्छ ।

(गुरुङ, २०६७) एजुकेटेड उमन इन गभरमेन्ट इम्प्लोइमेन्ट (अ केस स्टडी अफ पोखरा सब मेट्रोपोलिस एण्ड कास्की डिस्ट्रिक्ट डेभलपमेन्ट कमिटी अफिस) भन्ने विषयमा गरिएको अध्ययनले सरकारी सेवामा पुरुषको तुलनामा एक चौथाइ भन्दा पनि कम मात्रामा महिलाहरूको संख्या रहेको त्यसमा पनि अधिकृत तह वा निर्णायक तहमा महिलाहरूको संलग्नता अझै कम रहेको उल्लेख गरिएको छ । साथै शिक्षा र नोकरीले महिलाको क्षमता र जीवनस्तरमा सुधार आउने निचोड आएको छ ।

प्रस्तुत अध्ययनको शिलशिलामा विभिन्न व्यक्तिहरूले गरेको अध्ययन अनुसार समग्रमा हेर्दाखेरी महिलाहरूको निर्णयात्मक स्थिति त्यति सन्तोषजनक रहेको पाइन्छ । पितृसत्तात्मक समाज रहेको हाम्रो समाजमा प्रायः हरेक समय, हरेक कार्यहरूमा पुरुषहरूकै हैकम र नेतृत्व हावी भएको पाइन्छ । लैङ्गिक रूपमा नै महिला र पुरुषलाई अलिक छुट्टाछुट्टै व्यवहार गरिने हाम्रो समाजमा महिलाहरू पुरुषहरू भन्दा पछाडि पारिनुमा समाजमा

विद्यमान संस्कार, पितृसत्तात्मक समाज तथा धार्मिक आस्था र विश्वासहरूलाई लिन सकिन्छ । पुरुषहरूको सहयोगीको रूपमा काम गरेपनि निर्णयमूलक तथा जिम्मेवारीपूर्ण कार्यहरूमा महिलाहरूको त्यति ठूलो भूमिका रहेको पाइदैन किनकि यस्ता कार्यहरूमा पुरुषहरू नै आफूलाई अग्रपंक्तीमा राख्दछन् । सामान्य घरायसी कामकाज देखि लिएर घरबाहिरका कामहरूमा पनि पुरुषकै नेतृत्व र अहम् भूमिका रहेको पाइन्छ । यदाकदा शिक्षित महिलाहरू त्यस्ता कार्यहरूमा केही अगाडी रहेको पाइएता पनि समग्रमा भन्ने हो भने महिलाहरूको निर्णयात्मक क्षमता त्यति राम्रो रहेको पाइदैन ।

यस अध्ययनको मुख्य उद्देश्य भनेको नै छोराछोरीको विद्यालय छनौटमा आमाको निर्णयकारी भूमिका कस्तो रहेको छ र यस कार्यमा पनि लैङ्गिक भेदभाव छ कि छैन भनी पत्ता लगाउन खोजिएको छ । साथसाथै यस अध्ययनमा उनीहरूको निजी जीवनसँग सम्बन्धित सवालहरूका बारेमा सत्यता पत्ता लगाउन खोजिएको छ भने उनीहरूको सामाजिक तथा आर्थिक स्थितिको बारेमा समेत अध्ययन गरिएको छ । समाजमा महिलाहरूको अवस्था, स्थिति तथा निर्णयको प्रकृत्यामा उनीहरूको भूमिका र पहुँच कस्तो रहेको छ भनी विभिन्न साहित्यिक समिक्षाहरूको अध्ययनबाट हेरिएको छ ।

अध्याय : तीन

अनुसन्धान विधि

३.१ अध्ययनको क्षेत्रको छनौटको औचित्य

यो अध्ययन कास्की जिल्लाको केन्द्रबिन्दु तथा सदरमुकाम पोखराको विरौटा १७ लाई लिइएको छ। यो अध्ययन नितान्त महिलाहरूको निर्णयात्मक क्षमता के कति रहेको छ भन्ने विषयसँग गाँसिएको छ। वर्तमान परिवेशमा फैलिएको महिला र पुरुष समान भन्ने नारामा कतिसम्म मेल खाँदो रहेछ या नारामा मात्र सिमीत छ भन्ने उद्देश्यले अनुसन्धान गरिएको छ। यसको लागि पोखरा लेखनाथ महानगरपालिका वडा नं. १७, विरौटाका विद्यालय जाने घरधुरीमध्ये बाट १०० जना अभिभावकसँग समूहमा छलफल गरी बालबालिकाको विद्यालय छनौटमा बाबु र आमा मध्ये कसको निर्णयात्मक भूमिका रहेको छ भन्ने उद्देश्यले यस क्षेत्रलाई अध्ययन क्षेत्रको रूपमा चुनिएको हो।

३.२ अनुसन्धानको ढाँचा

कुनै पनि अनुसन्धान कार्यमा अनुसन्धान पद्धतिले महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ। अनुसन्धानमा उपयुक्त विधि अध्ययनलाई अगाडि बढाइएको हुन्छ। अनुसन्धानमा विश्वसनियता र प्रभावकारिता कति छ भन्नका लागि त्यो अनुसन्धान कति व्यवस्थित विधिबाट गरिन्छ र त्यो विधि लक्षित उद्देश्य हासिल गर्न कति सार्थक रहन्छ भन्ने कुरामा भर पर्दछ। एउटा वैज्ञानिक अनुसन्धानका लागि खास किसिमको अनुसन्धान विधिको प्रयोगबाट वास्तविक गहिराई पत्ता लगाउन सकिन्छ। सबै खालको अनुसन्धानमा एउटै प्रकारको विधि अपनाइदैन। घटनाको प्रकृति हेरेर विधिको छनौट गरिन्छ। त्यहि विधि अवलम्बन गरि घटना तथा समस्याको गहिराइसम्म पुगेर त्यसको सत्यतथ्य पत्ता लगाउन सकिन्छ। किनकि अनुसन्धानबाट समस्याको सही कारण पत्ता लागेमा त्यसको समाधानका सम्भाव्य विकल्पहरूको खोजी गर्न सजिलो हुन्छ। छोराछोरीको लागि विद्यालय छनौट गर्दाखेरी आमा र बुबा मध्ये कसको भूमिकाले प्रभाव पार्थ्यो भन्ने पस्तुत अध्ययन विश्लेषणात्मक र वर्णनात्मक स्वरूपको छ। सो सम्बन्धित क्षेत्र तथा यस विषयमा यो भन्दा

अगाडि विशेष अध्ययन भएको नपाइएको हुनाले यो अध्ययन समग्रमा आर्थिक, सामाजिक, शिक्षा, पेशा, धर्म परिवार लगायत अन्य विविध पक्षहरूलाई समेटेर तयार पारिएको छ ।

३.३ तथ्याङ्कको स्रोत एवं प्रकृति

यस अध्ययनमा समेटिएका तथ्याङ्कको प्रकृति गुणात्मक र संख्यात्मक ढाँचामा रहेका छन् भने तथ्याङ्कहरू प्राथमिक र द्वितीय स्रोतबाट संकलन गरिएको छ । प्राथमिक तथ्याङ्कका निमित्त मुख्य गरेर अन्तरवाता अनुसूची माध्यम अपनाएको छ । द्वितीय तथ्याङ्क सङ्कलन गर्न अन्य पूर्व प्रकाशित पुस्तक, पत्रपत्रिका आदिको सहायता लिइएको छ ।

३.४ समग्र अध्ययन विधि

यस अध्ययनमा समेटिएका तथ्याङ्कको प्रकृति गुणात्मक र संख्यात्मक ढाँचामा रहेका छन् भने तथ्याङ्कहरू प्राथमिक तथा द्वितीय स्रोतबाट संकलन गरिएको छ । यस अध्ययनमा कास्की जिल्लाको पोखरा लेखनाथ महानगरपालिका अर्न्तगत वडा नं. १७, विरौटालाई छनौट गरियो । यस क्षेत्रमा रहेका विद्यालय जाने अर्थात् माध्यमिक तहसम्म अध्ययनरत घरधूरी मध्येबाट १०० जना अभिभावकहरूलाई मात्रै समग्र अध्ययन विधिको प्रयोग गरी अध्ययन गरिएको छ ।

३.५ तथ्याङ्क संकलन विधि

३.५.१ अन्तरवाता अनुसूची

विश्वसनीयतामा आँच आउन सक्ने सम्भावनाहरू प्रशस्त हुने भएकोले कतिपय अवस्थामा त्यस्ता पक्षहरूको सामना गर्नुपर्ने हुँदा प्रत्यक्ष स्वयम् अध्ययनकर्ता विरौटा क्षेत्रका विद्यालय जाने घरधूरी मध्येबाट १०० जना अभिभावकहरूलाई (निजि तथा सामुदायिक विद्यालयका) उनीहरूको घरमा गई शोध अध्ययनको उद्देश्य अनुरूप अन्तर्वाता अनुसूची मार्फत् तथ्याङ्क लिइएको छ र अन्तरवाता अनुसूचीलाई परिशिष्टमा समावेश गरिएको छ ।

३.५.२ अवलोकन विधि

अनुसन्धानको क्रममा आफ्नो उद्देश्यलाई पूर्ण गर्न अध्ययन क्षेत्रमा प्रत्यक्ष रूपमा देखिएका उद्देश्यसँग मेल खाने विद्यालय छनोट गर्नका लागि आमाको निर्णयात्मक भूमिकामा के

कस्ता सामाजिक कारक तत्वहरूले प्रभाव पारेको छ भन्ने तथ्य बुझ्नका लागि उत्तरदाताहरूको घरमा गएर सहभागि अवलोकन विधिबाट विरौटा क्षेत्रमा बसोबास गर्ने बालबालिकाका अभिभावकहरूको सामाजिक, आर्थिक अवस्था, पोशाक तथा उनीहरूको बसाइको व्यवस्थापन र उनीहरूको घरायसी वातावरणको अवस्थालाई मूल्याङ्कन गरेर उनीहरूको अवलोकन गरियो । जस्तै; ठूला बंगला तथा पक्की घरमा बसेका अभिभावक र भाडामा बस्ने तथा साना भूपडीमा बस्ने अभिभावकको विद्यालय छनौटमा आमाको कस्तो निर्णयात्मक भूमिका हुने रहेछ भनेर सहजीकरणका साथ प्रश्नावली गर्दै उनीहरूले दिएको उत्तरका साथसाथै मनोवैज्ञानिक ढंगबाट अवलोकन गरिएको छ ।

३.५.३ समूह केन्द्रित छलफल

यस अध्ययनका लागि यस क्षेत्रमा बसोबास गर्ने शिक्षा प्रेमी, सरोकारवाला तथा स्वयम् विद्यार्थीका अभिभावकहरूसँग समूहगत छलफल गरियो । विरौटा क्षेत्रमा रहेको शान्ति निकुञ्ज बोर्डिङ स्कूलमा मिति २०७४/१०/०८ गते सोमबार सरस्वती पूजाको दिनमा विद्यालय भर्ना गर्न आएका अभिभावकहरूसँग बसेर छलफल गरिएको थियो । अध्ययनबाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई समूह छुट्टाएर तालिकीकरण गरिएको छ । अन्तमा यी सूचनाहरूलाई अनुसन्धानकर्ताको दृष्टिकोण समेत राखेर गुणात्मक विधिबाट विश्लेषण एवं व्याख्या गरिएको छ ।

३.६ तथ्याङ्कको विश्लेषण र प्रस्तुतीकरण

अनुसन्धान कार्यमा गुणात्मक र संख्यात्मक दुवै खाले तथ्याङ्कको प्रयोग गरिएको छ । यी दुवै विधिबाट तथ्याङ्क संकलन भइसकेपछि, गुणात्मक तथ्याङ्कले अध्ययन क्षेत्रका अभिभावकको पारिवारिक, सामाजिक स्थिति आदिलाई जनाएको छ भने संख्यात्मक तथ्याङ्कलाई समुदायमा मानिसहरूको उमेर, लिङ्ग आदिलाई जनाएको छ । तालिकामा देखाउन सकिने तथ्याङ्कलाई तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ भने तालिकामा देखाउन नसकिने तथ्याङ्कलाई वर्णनात्मक विधिको प्रयोग गरी व्याख्या गरिएको छ ।

अध्याय : चार

अध्ययन क्षेत्रको तथ्याङ्क विश्लेषण

नेपालको पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्र अन्तर्गत पर्ने गण्डकी अञ्चलको कास्की जिल्लामा पोखा लेखनाथ महानगरपालिका पर्दछ। पोखराको पूर्व दिशामा लमजुङ र तनहुँ, पश्चिममा स्याङ्जा र पर्वत, उत्तरमा मनाङ र म्याग्दी तथा दक्षिणमा स्याङ्जा र तनहुँ जिल्लाहरू पर्दछन्। नेपालको राजधानी काठमाडौँबाट करीब २०० कि.मि. को दुरीमा रहेको पोखरा प्राकृतिक एवं साँस्कृतिक रूपले धनी भएकोले आकर्षक पर्यटकीय गन्तव्य स्थल पनि हो। ५४.४८ वर्ग किलोमिटरको क्षेत्रफलमा फैलिएको पोखरा समुद्री सतहबाट करीब ७५० मिटर उचाइमा रहेको छ। राजधानी पछि कै चर्चित सहर त्यसमा पनि पश्चिमाञ्चल क्षेत्रको सदरमुकाम भएका कारणले अनि धेरै प्रकारका सुविधाका कारणले विभिन्न जिल्लाहरूबाट बसाइसराइको रूपमा स्थायी वा अस्थायी रूपमा विभिन्न जातहरूको बसोबास हुँदै आइरहेको यो पोखरामा बस्ती तथा जनसंख्याको चाप तीव्र गतिमा बढेको पाइन्छ।

बढ्दो बस्ती अनि जनसंख्यासँगै शिक्षाको विस्तार तथा विकास भएको यस पोखरा नगरीमा निजी विद्यालयको तीव्र रूपमा प्रतिस्पर्धा रहेको छ भने सामुदायिक विद्यालय विस्तारै ओभरेल पर्ने प्रकृत्यामा छन्। विभिन्न ठाउँबाट आएर स्थायी तथा अस्थायी रूपमा बस्दै आएका अभिभावकहरूलाई के कस्ता कुराहरूले गर्दा विद्यालय छनौटमा लैङ्गिक प्रभाव पर्न गयो भन्ने विषयलाई लिएर अध्ययन गरिएको थियो। सो कुराको प्राप्तिको विश्लेषण र व्याख्या यो अध्यायमा गरिएको छ।

४.१ परिवारको किसिम

परिवार सामाजिक संरचनाको महत्वपूर्ण संस्था हो। सामाजिक आवश्यकता पूरा गर्न तथा प्रकृत्यालाई हस्तान्तरण गर्ने उद्देश्यले दुई भन्दा बढी सदस्यहरूको अन्तरसम्बन्धित तथा अन्योन्यश्रित संस्था नै परिवार हो। विशेष गरी नेपालमा एकल र संयुक्त दुई प्रकारका परिवारहरू पाइन्छन्। आधुनिक युगको एकल परिवारको बढ्दो चापसँग उत्तरदाताहरूलाई

परिवारको किसिमबारे सर्वे गर्दा एकल परिवार बस्नेको संख्या नै बढी मात्रामा पाइयो । परिवारको किसिम जम्मा २ प्रकारको पाइयो जुन निम्न तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका ४.१ : परिवारको किसिम

परिवारको किसिम	संख्या	प्रतिशत
एकल	७७	७७%
संयुक्त	२३	२३%
जम्मा	१००	१००%

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७४

माथि तालिका अनुसार यस क्षेत्रमा कुल १०० घरधुरीलाई गरिएको सर्वेक्षण अनुसार ७७ (७७%) घरधुरी एकल परिवारमा बसेको पाइयो भने २३ (२३%) घरधुरी संयुक्त परिवारमा बसेको पाइयो । माथिको तथ्याङ्क अनुसार वर्तमान परिप्रेक्ष्यमा एकल परिवारमा बस्नको लागि बढी जोड दिइएको तथा संयुक्त परिवारको चलन विस्तारै हट्दै गइरहेको यस अध्ययनबाट पाइयो । एकल परिवारमा बस्ने महिलाहरूको निर्णयात्मक क्षमता उच्च रहेको र संयुक्त परिवारमा बस्ने महिलाहरूको निर्णयात्मक क्षमता न्यून रहेको पाइयो ।

४.२ लैङ्गिक तथा उमेरगत संरचना

उमेर जनसंख्याको एक महत्वपूर्ण विशेषता हो । उमेरकै आधारमा सामाजिक हैसियत निर्धारण हुन्छ । व्यक्तिको बच्चा जन्माउने, पढाउने काम गर्ने समय तथा निजी प्रकृत्यामा उमेरको प्रभाव परेको हुन्छ । उमेर जैविकीय आधारमा निर्धारण हुने हुँदा यो निश्चित प्रकारको हुन्छ । यस अनुसन्धानमा विशेष गरेर बालबालिकाका अभिभावक -आमा) लाई केन्द्रित गरेर २० देखि ५० वर्ष सम्मका उमेर समूहका अभिभावकहरू रहेका छन् । उमेरगत रूपमा जम्मा ३ भागमा विभाजन गरिएको छ । जसलाई निम्नअनुसार उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका ४.२ : उत्तरदाताहरूको उमेरगत विवरण

उमेर	संख्या	प्रतिशत
२०-३०	४६	४६%
३०-४०	३३	३३%
४०-५०	२१	२१%
जम्मा	१००	१००%

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७४

माथिको तालिका अनुसार महिला उत्तरदाताहरूलाई विभिन्न उमेर समूहमा विभाजन गरेर प्रस्ट पारिएको छ । उक्त तालिका अनुसार कुल उत्तरदाताहरूको संख्या १०० जना रहेको छ । जसमा २०-३० उमेर समूहका उत्तरदाताहरूको संख्या बढी, ४६ जना देखिन्छ । त्यसैगरी ३०-४० उमेर समूहका उत्तरदाताहरूको संख्या ३३ र ४०-५० उमेर समूहका उत्तरदाताहरूको संख्या २१ रहेको छ । यसरी उमेरगत आधारमा महिलाहरूको निर्णयात्मक भूमिकालाई हेर्दा कम उमेरका महिलाहरूले भन्दा बढी उमेर समूहका (३०-४०) र (४०-५०) महिलाहरूमा निर्णयात्मक क्षमता राम्रो रहेको पाइयो । २० वर्षभन्दा कम उमेरका र ५० वर्षभन्दा बढी उमेर समूहका अभिभावक (महिला) हरू प्रजनन क्रियामा संलग्न नभएको तथा प्रजनन कृया नाघिसकेको र बालबालिकाहरूले विद्यालय स्तरको पढाइ पुरा गरिसकेको हुनाले यी उमेरका अभिभावकहरू (महिला) लाई शोधकार्यमा समावेश गरिएको छैन ।

४.३ जात/जातियताको आधारमा

जात मानव सभ्यताको एक महत्वपूर्ण विशेषता हो । समाजमा जातिका आधारमा पेशा, सामाजिक सम्बन्ध, हैसियत र भूमिका निर्धारण रहेको पाइन्छ । यस (समुदाय) क्षेत्रमा गुरुङ जातिको बाहुल्यता देखिए जस्तो भएपनि सर्वेक्षणको क्रममा ब्राह्मण जातिको संख्या बढी देखियो ।

तालिका ४.३ : जात/जातियताको आधारमा उत्तरदाताको विवरण

जाति	संख्या	प्रतिशत
ब्राह्मण	३२	३२%
गुरुड	२०	२०%
मगर	२०	२०%
क्षेत्री	१२	१२%
अन्य	१२	१२%
दलित	२	२%
नेवार	२	२%
जम्मा	१००	१००%

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७४

(अन्य : तामाङ, ठकुरी, राई, भूजेल)

माथिको तालिका अनुसार उत्तरदाताहरूको संख्यालाई जातसँगै विभाजन गरिएको छ । कुल १०० जना उत्तरदाता (महिला) मध्ये सबैभन्दा बढी ब्राह्मण समुदायको रहेका छन् । कुल संख्याको ३२ जना यस समुहका रहेका छन् । त्यसै गरी गुरुड र मगर समुदायका उत्तरदाताहरू बराबर (२०) रहेको छ । त्यसैगरी क्षेत्री समुदायका महिलाहरू १२ जना, अन्य जातिहरूमा तामाङ, ठकुरी, राई, भूजेल लगायत मिश्रीत जम्मा (१२) जना पाइयो । त्यसैगरी नेवार समुहका २ र दलित समुदायका २ जना उत्तरदाताहरू देखियो ।

यसरी जातिय हिसाबले उत्तरदाताहरूको सर्वेक्षण गर्दा यस क्षेत्रमा ब्राह्मण जातिकै बाहुल्यता देखियो । विभिन्न ठाउँबाट बसाइँसराई गरेर आएका अभिभावकहरू विभिन्न जातका रहेको पाइयो । यसरी जातिय विभाजनमा निर्णयात्मक क्षमता हेर्दा ब्राह्मण, क्षेत्री, समुदायका महिलाहरू भन्दा गुरुड, मगर, समुदायका महिलाहरूको निर्णयात्मक भूमिका राम्रो रहेको पाइयो भने दलित समुदायका महिलाहरूको निर्णयात्मक स्थिति ब्राह्मण, क्षेत्री समुदायका महिलाहरूको भन्दा न्यून रहेको पाइयो । समग्रमा भन्नुपर्दा आर्यन समुदायका महिलाहरूको भन्दा मंगोलियन समुदायका महिलाहरूको निर्णयात्मक क्षमता र भूमिका राम्रो पाइयो ।

४.४ शैक्षिक योग्यता

शिक्षा एउटा यस्तो अस्त्र हो जसले मानिसलाई सही वा गलत छुट्याउन सिकाउँछ । शिक्षाले मानिसलाई सही बाटोमा हिँडाइ उचित निर्णय पनि सिकाउँछ । हरेक सर्वेक्षणमा जुनसुकै समुदायको जुनसुकै भागको सर्वे गर्दा त्यहाँको शैक्षिक स्थितिको बारेमा बुझ्न जरी हुन्छ । त्यसैले स्थलगत सर्वेक्षणबाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई उत्तरदाताको शैक्षिक विवरण अर्न्तगत तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ४.४ : उत्तरदाताहरूको शैक्षिक विवरण

शैक्षिक योग्यता	संख्या	प्रतिशत
निरक्षण	४	४%
साक्षर	१०	१०%
प्रा.वि. तह	१८	१८%
मा.वि. तह	४२	४२%
उच्च शिक्षा	२६	२६%
जम्मा	१००	१००%

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७४

माथिको तालिका अनुसार कुल उत्तरदाता १०० जना महिलाहरू मध्ये मा.वि. तह पास गर्ने बालबालिकाका आमाहरू ४२ जना, उच्च शिक्षा हासिल गर्ने महिलाहरू २६ जना, साक्षर महिलाहरू १० जना रहेको पाइयो । शहरी भेगको बसोबास भएता पनि विभिन्न गाउँबाट बसाइँसराई तथा कामको शिलशिलामा आएर बसेका केही उत्तरदाता महिलाहरू निरक्षर पनि भेटिए भने नेपालको दोस्रो शहर पोखरा नगरीमा बसोबास गरेता पनि उच्च शिक्षा हासिल गरेका उत्तरदाता महिलाहरूको संख्या पनि न्यून नै पाइयो । पोखरा शहरमा बसोबास गरेको भएता पनि उच्च शिक्षा हासिल गरेका उत्तरदाताहरू खासै धेरै नरहेको पाइयो । त्यस्तै बढी मात्रामा महिलाहरू गृहिणी भएको, उनीहरूको श्रीमानले पढेका र उनीहरूले घरायसी कारण तथा बालबच्चाको कारण पढाईलाई निरन्तरता दिन नपाएको गुनासो पाइयो । यसरी शैक्षिक आधारमा महिलाहरूको निर्णयात्मक भूमिकालाई हेर्दा शिक्षाले पनि प्रभाव पारेको पाइयो । उच्च शिक्षा हासिल गरेका महिलाहरूको निर्णय क्षमता राम्रो

रहेको, मा.वि. तह सम्म अध्ययन गरेका महिलाहरूको निर्णयात्मक क्षमता ठिकठिकै रहेको र निरक्षर महिलाहरूको निर्णयात्मक क्षमता पनि न्यून रहेको र हरेक कार्यहरूमा पुरुषमै भर पर्नु परेको पाइयो ।

४.५ धर्मका आधारमा उत्तरदाताहरू

नेपाल हिन्दुहरूको बाहुल्यता भएको राष्ट्र हो तर पनि धर्म निरपेक्ष भएकोले यहाँ अन्य धर्म मान्नेहरू पनि प्रशस्त छन् । तथापि यस अध्ययन क्षेत्रमा पनि विभिन्न धर्म मान्ने उत्तरदाताहरू पाइयो । जुन तल तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ४.५ : धर्मको आधारमा उत्तरदाताहरूको विवरण

धर्म	संख्या	प्रतिशत
हिन्दु	६९	६९%
बौद्ध	२०	२०%
अन्य	११	११%
जम्मा	१००	१००%

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७४

अन्य : (क्रिश्चियन)

माथि तालिकामा देखिए अनुसार यस समुदायका (क्षेत्र) अभिभावकहरूको सर्वेक्षण गर्दा हिन्दु धर्म कै बाहुल्यता देखिएको छ । हिन्दु, बौद्ध र अन्य जस्तै; क्रिश्चियन धर्म मान्ने अभिभावकहरू मात्र पाइयो । जसमा हिन्दु धर्म मान्ने उत्तरदाताहरू कुल संख्याको ६९ जना, बौद्ध धर्म मान्ने उत्तरदाताहरू २० र अन्य धर्म मान्ने उत्तरदाताहरू ११ जना रहेको पाइयो । यस क्षेत्रमा बस्ने धेरै मानिसहरू हिन्दु धर्ममा नै आश्रित देखियो । यसरी धर्मको आधारमा निर्णयात्मक क्षमता हेर्दा हिन्दु धर्म मान्ने महिलाहरू भन्दा बौद्ध र क्रिश्चियन धर्म मान्ने महिलाहरूको निर्णयात्मक क्षमता र भूमिका राम्रो पाइयो । हिन्दु धर्म अपनाउने महिलाहरूको अझै पनि निर्णयात्मक स्थिति त्यति राम्रो नरहेको पाइयो ।

४.६ पेशाको आधारमा उत्तरदाताहरू

जीविकोपार्जन तथा आर्थिक मामलामा यस क्षेत्रमा महिलाहरू पनि विभिन्न पेशामा आबद्ध देखिन्छन् । यस क्षेत्रका महिलाहरू स्थानीय बासिन्दाको अलवा विभिन्न ठाउँहरूबाट बसाई आएका तथा भाडामा बस्ने उत्तरदाताहरूलाई जीविकोपार्जनका लागि के कस्ता पेशाहरूमा संलग्न छन् भन्ने कुरा पनि यस सर्वेक्षणमा शोधकार्य गरिएको थियो । जुन तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ४.६ : पेशाको आधारमा उत्तरदाताहरूको विवरण

पेशा	संख्या	प्रतिशत
गृहिणी	४१	४१%
व्यापार	३०	३०%
गैर सरकारी संस्थामा	२२	२२%
सरकारी सेवामा	४	४%
कृषि कार्यमा	३	३%
जम्मा	१००	१००%

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७४

पेशाको आधारमा सर्वेक्षण गर्दा यस क्षेत्रका महिलाहरू जम्मा ५ प्रकारका व्यवसायमा संलग्न रहेको पाइयो । त्यहाँका स्थायी बासिन्दा तथा बाहिरबाट आएका व्यक्तिहरू पनि धेरै गृहिणी रहेको पाइयो भने व्यापारमा लागेका महिलाहरूको संख्या ३० रहेको पाइयो । त्यसैगरी गैरसरकारी संस्थामा आबद्ध महिलाहरूको संख्या २२, सरकारी सेवामा संलग्न ४ र कृषि सेवामा संलग्न महिलाहरूको संख्या ३ रहेको पाइयो ।

यो तथ्याङ्कबाट के देखिन्छ भने यस समुदायमा बस्ने उत्तरदाता महिलाहरू बढी गृहिणी भएका र उनीहरूका श्रीमान भने वैदेशिक रोजगार तथा विभिन्न पेशामा आबद्ध भएका छन् । त्यसैगरी शहरमा आएर कुखुरापालन तथा गाइपालन गरेर बस्ने, कृषि काम गर्ने उत्तरदाताहरूको संख्या पनि न्यून देखियो । यसरी हेर्दाखेरी विभिन्न पेशा, व्यवसायमा लागेका महिलाहरूको निर्णयात्मक क्षमता राम्रो रहेको र गृहिणी तथा कृषि पेशामा संलग्न

महिलाहरूको निर्णयात्मक क्षमता र भूमिका पनि न्यून रहेको पाइयो । यसबाट यो स्पष्ट हुन्छ कि पेशाले पनि महिलाहरूको निर्णयात्मक भूमिकामा लैङ्गिक प्रभाव पारिरहेको छ ।

४.७ घरको स्वामित्वको आधारमा

अध्ययनको क्षेत्र शहर केन्द्रित भएकोले र विभिन्न ठाउँबाट बसाइसराई गरेर आएका तथा आ-आफ्नो जागिर तथा कामको सिलसिलामा बस्दै आएका उत्तरदाताहरू भएकाले उनीहरूको घरको स्वामित्वको आधारमा अभिभावकहरू -महिलाहरू) सँग सो सम्बन्धी प्रश्न गरिएको थियो । उक्त कुराको विश्लेषण निम्न तालिकामा गरिएको छ ।

तालिका ४.७ : घरको स्वामित्वको आधारमा उत्तरदाताहरूको विश्लेषण

घरधनी	संख्या	प्रतिशत
भाडामा	६०	६०%
आफै	३२	३२%
नातेदार	५	५%
ससुरा (अशियार)	३	३%
जम्मा	१००	१००%

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७४

माथिको तालिका अनुसार जम्मा १०० जना उत्तरदाता महिलाहरू मध्ये सबैभन्दा बढी भाडामा बस्ने पाइयो । जसको संख्या ६० रहेको पाइयो । त्यसैगरी ३२ जना महिलाहरू आफ्नै स्वामित्वमा रहेको घरमा बसेको पाइयो भने नातेदारहरूको घरमा बस्ने उत्तरदाताहरू ५ जना र ससुराको स्वामित्वको घरमा बस्ने उत्तरदाताहरू जम्मा ३ जना पाइयो । १०० जना महिलाहरूमा गरिएको सर्वेक्षणमा जो आफ्नै स्वामित्वको घरमा बस्छन् । उनीहरूको निर्णय क्षमता पनि उच्च रहेको पाइयो । त्यसैगरी भाडामा बस्ने महिलाहरूको निर्णयात्मक क्षमता ठिकै र ससुरा तथा नातेदारको घरमा बस्ने महिलाहरूको निर्णयात्मक क्षमता पनि न्यून रहेको पाइयो ।

४.८ आर्थिक अवस्थाको आधारमा

आर्थिक अवस्थाले मानिसको जीवनमा निकै ठूलो प्रभाव पार्ने गर्दछ । आर्थिक अवस्थाले नै महिलाहरूको स्थिति र भूमिका निर्धारण गर्ने गर्दछ । त्यसैले कस्तो आर्थिक अवस्था भएका उत्तरदाताहरूले कस्तो विद्यालय रोजेका छन् ? आफूले चाहेको विद्यालयमा पढाउन पाएका छन् कि छैनन् ? आर्थिक अवस्थाले गर्दा उनीहरूको निर्णयात्मक भूमिकामा प्रभाव पारेको छ कि छैन ? भन्ने विषयलाई अध्ययन गर्दा उनीहरूको प्रतिक्रिया तलको तालिकाबाट प्रष्ट पारिकाएको छ ।

तालिका ४.८ : आर्थिक अवस्थाको आधारमा

मासिक आमदानी	संख्या	प्रतिशत
३०,००० भन्दा माथि	३०	३०%
२०,०००-३०,००० सम्म	४७	४७%
१०,००० भन्दा कम	२३	२३%
जम्मा	१००	१००%

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७४

तालिका ४.८ मा उल्लेख भए अनुसार आर्थिक अवस्थाको विवरण विश्लेषण गर्दा यस क्षेत्रमा ३०,००० भन्दा बढी आमदानी हुने महिलाहरू जम्मा ३० जना रहेको पाइयो । त्यसैगरी २०,०००-३०,००० सम्म आमदानी गर्ने महिलाहरू ४७ जना पाइयो भने १०,००० भन्दा कम आमदानी हुने महिलाहरू २३ जना पाइयो । आर्थिक अवस्था मजबुत रहेका महिलाहरूको निर्णय क्षमता पनि राम्रो रहेको र आर्थिक अवस्था कम हुने महिलाहरूको निर्णयात्मक क्षमता पनि कम रहेको पाइयो । आर्थिक अवस्था कम हुने महिलाहरूले आफूले चाहेको विद्यालय छोराछोरी पढाउन नपाएको र श्रीमानल चाहेको ठाउँमा छोराछोरी पढाइ रहेको र यसको प्रमुख कारण आर्थिक अवस्था रहेको गुनासो गरे । यसरी आर्थिक अवस्थाले पनि समाजमा लैङ्गिक भेदभावको अवस्था सिर्जना गरी निर्णयात्मक भूमिकामा असर पुऱ्याएको पाइयो ।

४.९ बालबालिका पनि विद्यालयको आधारमा उत्तरदाताहरू

यो अध्ययन विशेष गरेर निजी तथा सरकारी विद्यालयमा छोराछोरी पढाउनको लागि के कुराले प्रेरित गर्‍यो भन्ने सवालमा भएका कारण कति अभिभावकले निजी तथा सरकारी विद्यालयमा बालबालिका पढाएका छन् भन्ने कुरामा केन्द्रित भएकाले सोही विषयसँग सम्बन्धित प्रश्न गर्दा निम्न प्रकारको उत्तर पाइएको छ जुन तल तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका ४.९ : बालबालिकाले पढ्ने विद्यालयको आधारमा उत्तरदाताहरूको विवरण

विद्यालयको प्रकृति	संख्या	प्रतिशत
निजी	८९	८९%
सरकारी	११	११%
जम्मा	१००	१००%

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७४

माथिका तालिका अनुसार कुल १०० जना उत्तरदाताहरू मध्ये निजी विद्यालयमा पढाउनेको संख्या ८९ जना पाइयो र सरकारी विद्यालयमा पढाउने उत्तरदाताहरू जम्मा ११ जना पाइयो । विभिन्न खालका आर्थिक कठिनाइका बावजूद पनि बालबालिकाको भविष्यको लागि भनेर निजी विद्यालयमा नै पढाउन परेको कुरा धेरै उत्तरदाताहरूको रह्यो । शहरी इलाकामा सम्य अनुसार तथा छिमेकीको प्रतिस्पर्धा र सरकारी विद्यालयको गिर्दो अवस्थाका कारण निजी विद्यालयमा पढाउन परेको गुनासो धेरै उत्तरदाताहरूको पाइयो । त्यसैगरी सरकारी विद्यालयमा पढाउने उत्तरदाताहरूले चाहेर पनि आर्थिक अभावका कारण सरकारी विद्यालयमा पढाउन परेको गुनासो गरेको पाइयो ।

४.१० विद्यालय रोजाइको प्राथमिकता

विद्यालयको गुणस्तर र अन्य सुविधाहरूको आधारमा अभिभावक विद्यालयप्रति आकर्षित भएका हुन्छन् । कस्ता प्रकारको विद्यालय उचित हुन्छ भन्ने प्रश्नमा उत्तरदाताहरूबाट निम्न तालिकामा दिए बमोजिम उत्तर पाइयो ।

तालिका ४.१० : विद्यालय रोजाइको प्राथमिकताको आधारमा उत्तरदाताहरूको विवरण

विद्यालय	संख्या	प्रतिशत
निजी उत्कृष्ट मान्नेहरू	७९	७९%
सामुदायिक उत्कृष्ट मान्नेहरू	२१	२१%
जम्मा	१००	१००%

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७४

माथिको तालिका अनुसार जम्मा १०० जना उत्तरदाताहरू मध्ये निजी विद्यालय उत्कृष्ट मान्ने उत्तरदाताहरू ७९ जना रहेको पाइयो भने सामुदायिक विद्यालय उत्कृष्ट मान्ने उत्तरदाताहरू जम्मा २१ जना रहेको पाइयो । यसरी हेर्दा धेरै उत्तरदाताहरूले आफ्नो सन्तानलाई निजी विद्यालयमा पढाइरहेको र सामुदायिक विद्यालयमा प्रशासन तथा शिक्षकहरूको लापरवाहीको कारण पढाई राम्रो नहुने गुनासो राखे । यसरी केही उत्तरदाताहरूले आफ्ना सन्तानलाई निजी विद्यालयमा पढाए पनि सरकारी विद्यालयमा पढाएमा पछि सुविधा पाइने हुनाले सरकारी विद्यालय प्रति पनि भुकाव रहेको पाइयो । सामुदायिक विद्यालय पुरै निःशुल्क र विद्यालय शिक्षा पछिका पढाइहरू जस्तो MBBS, इन्जीनियरिङ र अन्य संस्थाहरूमा सामुदायिक विद्यालयबाट पास गरेकोलाई छात्रवृत्ति दिने तथा अन्य सुविधा दिने कारणले सामुदायिक विद्यालय नै उत्कृष्ट रहेको अभिभावकहरूले दाबी गरेता पनि शिक्षकको लापरवाही तथ अन्य विद्यालय प्रशासनको कारणबाट निजी विद्यालय मै पढाउन परेको उत्तरदाताहरू बताउँछन् ।

४.११ सामुदायिक विद्यालयमा भर्ना गर्न प्रेरित गर्ने कारणहरू

बढ्दो निजी विद्यालयको चाहनासँगै र निजी विद्यालयमा पढाउने अत्यधिक अभिभावकहरूको भिडमा केही उत्तरदाताहरू सरकारी विद्यालयमा पढाउने भेटिए । के-कति कारणले उनीहरू सरकारी विद्यालयमा आफ्ना बालबच्चाहरूलाई पढाइरहेका छन् ? भन्ने विवरण तल तालिकामा दिइएको छ ।

तालिका ४.११ : सामुदायिक विद्यालयमा भर्ना गर्नुपर्ने कारणको आधारमा विवरण

उत्तर	संख्या	प्रतिशत
कमजोर आर्थिक अवस्था	५	४५.४६%
निःशुल्क भएर	४	३६.३६%
गुणस्तरीय भएर	१	९.०९%
नजिक भएर	१	९.०९%
जम्मा	११	१००%

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७४

माथिको तालिका अनुसार कुल १०० जना उत्तरदाताहरूमध्ये ८९ जनाले निजी विद्यालयमा र ११ जनाले सरकारी विद्यालयमा आफ्ना छोराछोरीहरू पढाएको पाइयो । कुल उत्तरदाताहरूको ११ जना उत्तरदाता महिलाहरूलाई के-कस्ता कारणले छोराछोरीलाई सरकारी विद्यालयमा पढाउनु भयो भनेर जिज्ञासा राख्दा कमजोर आर्थिक अवस्थाका कारण सरकारी विद्यालय पढाउनु परेको बाध्यता ५ जना अर्थात् ४५.४६% को पाइयो । त्यसैगरी निःशुल्क भएर भन्नेमा ४ जना अर्थात् ३६.३६% पाइयो । सरकारी विद्यालयबाट नै आफैं पढ्ने विकास हुने र गुणस्तर पनि हुने भएर भन्ने उत्तरदाता १ जना अर्थात् ९.०९% र नजिक भएको विद्यालय नै बच्चालाई सजिलो र नजिकको संस्थाको प्रयोगमा ल्याउनुपर्छ भन्ने मान्यताले सरकारी विद्यालयमा राखेको भन्ने उत्तरदाता १ जना अर्थात् ९.०९% पाइयो । यसरी आर्थिक अवस्था कमजोर भएकै कारण सरकारी विद्यालयमा पढाउनु परेको र खस्कंदो अवस्था भए पनि सोही विद्यालयमा पढाउनु परेको भन्ने उत्तरदाताहरू धेरै भेटिए ।

४.१२ निजी विद्यालय छनौट गर्नुका कारणहरू

सरकारी विद्यालयको सुविधा अनि तालिका प्राप्त शिक्षकहरू हुँदाहुँदै पनि निजी विद्यालयमा किन यति धेरै सुभाव बढ्दो छ ? साथै निजी विद्यालय ने छनौट गर्नुपर्ने कारणहरू के हुन् त भन्ने जिज्ञासामा उत्तरदाताहरूको उत्तर यस प्रकार रहेको छ । जुन तल तालिकामा प्रष्ट पारिएको छ ।

तालिका ४.१२ : उत्तरदाताहरूले निजी विद्यालय छनौट गर्नुका कारणको विवरण

उत्तर	संख्या	प्रतिशत
सरकारी विद्यालयको गुणस्तरमा कमी	४२	४७.१९%
शिक्षक मेहनती भएर	२०	२२.४७%
अंग्रेजी भाषा राम्रो भएर	१३	१४.६०%
प्रशासनको निगरानी कडा भएर	१०	११.२५%
अन्य	४	४.४९%
जम्मा	८९	१००%

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७४

माथिको तालिकामा देखाइए अनुसार कुल १०० जना उत्तरदाताहरूमध्ये ८९ जना उत्तरदाताहरूले आफ्ना सन्तानलाई निजी विद्यालयमा पढाइरहेको पाइयो । उनीहरूलाई निजी विद्यालय नै किन रोज्नुभयो भन्ने कारणहरूको शोध कार्य गरिएको थियो जसमा सरकारी विद्यालयको गुणस्तरमा ह्रास तथा कमी आएर नै निजी विद्यालयमा पढाउनु परेको भन्ने उत्तरदाताहरू जम्मा ४२ जना अर्थात् ४७.१९% पाइयो । त्यस्तै निजी विद्यालयमा शिक्षकले विद्यार्थीहरूलाई बढी मात्रामा पढाईमा निगरानी गर्ने हुनाले शिक्षक मेहनती भएर निजी विद्यालयमा राखेको भन्ने उत्तरदाताहरू २० जना अर्थात् २२.४७% पाइयो । अंग्रेजी भाषा राम्रो भएर र पछि आफ्ना बालबालिकाहरूलाई विदेशमा पढ्न जान सजिलो हुने हुनाले निजी विद्यालयमा राखेको भन्ने उत्तरदाताहरू १३ जना अर्थात् १४.६०% पाइयो भने प्रशासनको निगरानी कडा भएर भन्ने उत्तरदाताहरू १० जना अर्थात् ११.२५% पाइयो र बच्चाको हेरचाह राम्रो हुने, खाजाको व्यवस्था हुने, अनुशासित वातावरण हुने आदि कुराहरू भएर भन्नेको संख्या ४ अर्थात् ४.४९% पाइयो ।

यसरी विभिन्न कारणले गर्दा जस्तै विदेशमा गएर पढ्नुपर्ने तथा रोजगारको लागि बाह्य देश जाने बढ्दो क्रममा भएकोले अंग्रेजी माध्यममा बढी जोड दिनुपर्ने, छिमेकीसँगको प्रतिस्पर्धा, बच्चाको चाहाना, शिक्षकको मेहनत लगायतका कुराहरूले निजी विद्यालयको गुणस्तरको कारण निजी विद्यालयमा भर्ना गरेको पाइयो । त्यस्तै गरेर सरकारी विद्यालयको लापरवाही र निजी विद्यालयको गुणस्तरको एक आपसको प्रतिस्पर्धाका कारण पनि विद्यालयप्रतिको आकर्षणको अर्को मुख्य पाटो देखिन्छ ।

४.१३ विद्यालय छनौटमा प्रभाव पार्ने तत्वहरूको आधार

सबै बालबालिकाहरू एकै प्रकारको विद्यालयमा पढ्न नजानु या अभिभावकले एउटै प्रकारको विद्यालय नरोज्नुको कारण के रहेछ, भन्ने विषयमा सर्वेक्षण गरिएको थियो । आखिर के कस्ता कारणले अभिभावकलाई विद्यालय छनौटमा प्रभाव पार्यो त ? भन्ने विषयलाई सर्वे गर्दा निम्न तत्वहरू प्रभाव जनु तल तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका ४.१३ : विद्यालय छनौटमा प्रभाव पार्ने तत्वहरूको आधारमा उत्तरदाताको विवरण

तत्वहरू	संख्या	प्रतिशत
प्रतिस्पर्धा भावना	३२	३२%
हुने खानेको देखासिकी	२९	२९%
समयको माग	२९	२९%
बालबालिकाको संगत	९	९%
आर्थिक अवस्था	९	९%
जम्मा	१००	१००%

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७४

बालबालिकाहरूलाई विद्यालय भर्ना गर्ने सन्दर्भमा के कस्ता तत्वहरूले प्रभाव पार्छ भन्ने प्रश्नमा उत्तरदाताहरूबाट धेरै उत्तर आए । जसमा प्रतिस्पर्धा समयका कारण नै गुणस्तरीय विद्यालय रोज्नु परेको भन्ने उत्तरदाताहरू धेरै भेदि एभने हुने खानेको देखासिकीले गर्दा पनि निजी विद्यालयमा भर्ना गर्नुपरेको गुनासो मध्यम स्तरीय अभिभावकले गरे ।

तालिकामा देखाइए बमोजिम प्रतिस्पर्धाका कारण निजी विद्यालय रोजेको भन्ने उत्तरदाताहरू जम्मा १०० जनामा ३२ जना पाइयो । त्यसैगरी हुने खानेको देखासिकीका कारण भन्ने उत्तरदाताहरू २९ जना पाइयो । त्यस्तै समयको माग अनुसार चलनुपर्ने भएकाले निजी विद्यालयमा भर्ना गर्नुपयो भन्ने उत्तरदाताहरू २९ जना पाइयो । त्यसैगरी वरपरका बालबालिकाहरूको संगत तथा देखासिकीको कारणले पनि सोही विद्यालयमा भर्ना गर्नु परेको कारण भन्ने उत्तरदाताहरू ९ जना र आर्थिक अभावका कारण सरकारी

विद्यालयमा भर्ना गर्नुपरेको गुनासो ९ जना उत्तरदाताहरूको पाइयो । यसरी विद्यालय छनौट गर्नका लागि उत्तरदाताहरूलाई विभिन्न तत्वहरूले प्रभाव पारेको पाइयो ।

४.१४ विद्यालय छनौटमा आमाको भूमिकामा प्रभाव पार्ने तत्वहरू

निर्णय प्रकृत्यामा महिलाको सहभागिता त्यस परिवारमा महिलाको स्थानलाई बुझाउँछ । जति बढी पारिवारिक निर्णय प्रकृत्यामा महिलाको सहभागिता हुन्छ, त्यति नै राम्रो स्थान उक्त परिवारमा महिलाको रहेको हुन्छ । यसै सन्दर्भमा छोराछोरीको लागि विद्यालय छनौट गर्दा कुन तत्वले प्रभाव पारेको छ भन्ने जिज्ञासा राख्दा निम्नानुसारको उत्तरहरू पाइयो ।

तालिका ४.१४ : विद्यालय छनौटमा आमाको भूमिकामा प्रभाव पार्ने तत्वहरूको विवरण

उत्तर	संख्या	प्रतिशत
आर्थिक पक्ष	४२	४२%
शैक्षिक पक्ष	३४	३४%
पेशा	२०	२०%
उमेर	४	४%
जम्मा	१००	१००%

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०७४

माथि तालिकामा देखाइए अनुसार छोराछोरीको लागि विद्यालय छनौट गर्दा केतत्वले प्रभाव पारेको छ भन्दा आर्थिक पक्षले प्रभाव पारेको छ भन्नेमा ४२ जना पाइयो । त्यसैगरी छोराछोरीको लागि विद्यालयमा छनौट गर्दा शैक्षिक पक्षले प्रभाव पारेको छ भन्नेमा ३४ जना, महिलाको पेशाले प्रभाव पारेको छ भन्नेमा २० जना र महिलाको उमेरले प्रभाव पारेको छ भन्नेमा ४ जना पाइयो । यसरी विभिन्न कारणले गर्दा छोराछोरीको विद्यालय छनौटमा पनि लैङ्गिक प्रभाव परेको देखिन्छ । अध्ययन क्षेत्रमा गएर बालबालिकाका अभिभावकहरूलाई सम्बन्धित विषयमा तथा अन्य व्यक्तिगत, सामाजिक, आर्थिक, अवस्थाका बारेमा अध्ययन गरिएको थियो । उनीहरूले दिएको उत्तरलाई तालिकीकरण गरेर यो अध्यायमा देखाइएको छ । छोराछोरीको विद्यालय छनौटमा आमाको निर्णयात्मक भूमिका रहे जस्तो देखिएता पनि विभिन्न कारणहरू जस्तै महिलाको उमेर, पेशा, धर्म, जात, शिक्षा

आदिले उनीहरूको निर्णयात्मक भूमिकामा प्रभाव पारेको पाइयो र विद्यालय छनौटमा पनि मुख्य रूपमा निर्णयात्मक भूमिकामा पुरुष नै रहेको पाइयो ।

अध्याय : पाँच

सारांश, निष्कर्ष र सुझाव

५.१ अध्ययनको सारांश

विद्यालय समाज तथा सामाजिकीकरणको एक अभिन्न तत्व हो । जहाँ विभिन्न वर्ग, धर्म, जातजाति, संस्कृति र परम्पराबाट बालबालिकाहरू अध्ययन गर्न आउँछन् । ती सबैलाई समेटेर समय सापेक्ष रूपमा शिक्षा, दिक्षा प्रदान गर्नु विद्यालयको मुख्य उद्देश्य हो । विद्यालयलाई समुदायले आफ्ना सन्ततीहरूको सर्वाङ्गिक विकास गरि उज्ज्वल भविष्यको लागि महत्वपूर्ण जिम्मेवारी सुम्पिएको हुन्छ । त्यही उज्ज्वल भविष्यको कामना गर्दै अभिभावकहरूले विद्यालय छनौट गरेका हुन्छन् । विद्यालय छनौटमा पनि विभिन्न तत्वहरूले प्रभाव पारेको हुन्छ । कुन विद्यालय छनौट गर्ने, कस्तो विद्यालय छनौट गर्ने भन्ने विषयमा बाबु र आमा आ-आफ्नो भूमिका निर्वाह गरेका हुन्छन् । यस विद्यालय छनौटमा आमा र बाबु दुवैको निर्णयात्मक भूमिका महत्वपूर्ण हुन्छ ।

यस अध्ययनको सिलसिलामा संकलित तथ्याङ्कहरूको विश्लेषण र प्राप्तिका आधारमा निष्कर्षमा पुग्ने क्रममा कास्की जिल्लाको पोखरा-१७, विरौटाका विद्यालय जाने बालबालिकाहरूको घरधुरी मध्येबाट १०० जना अभिभावकहरू (आमा) लाई छनौटमा पारिएको थियो र ती १०० जना उत्तरदाताहरूसँग यो अध्ययन सम्बन्धित भएको छ । आफ्नो छोराछोरीको लागि विद्यालय छनौट गर्दा आमाहरूलाई विद्यालय छनौटमा निर्णयात्मक भूमिका प्रदान गरिन्छ कि गरिदैन र उनीहरूलाई विद्यालय छनौट गर्ने अवसरहरू प्रदान गरिन्छ कि गरिदैन, विद्यालय छनौट गर्ने क्रियामा के कस्ता कुराहरूले प्रेरित गरेको छ भनी यथार्थ चित्रण गरी प्राप्त प्रतिक्रियाका आधारमा वास्तविकताको चित्रण गरिएको छ । यस आधारमा प्राप्त नतिजाको विश्लेषणात्मक पक्षलाई आधार मानी निष्कर्षमा पुगिएको छ ।

अध्ययनका लागि छानिएको पोखरा उपत्यकाको विरौटा क्षेत्र शहरी क्षेत्र हो । विकासका पूर्वाधारले सम्पन्न भएको हुनाले यस टोलमा बसाइसराई गरेर आउने

मानिसहरूको संख्या तीव्र गतिमा बढी रहेको छ । जसको कारण पनि यहाँ विभिन्न भाषा, धर्म र जातजातिका मानिसहरूको बसोबास रहेको छ । विशेष गरी यस समुदायमा ब्राह्मण, गुरुङ, मगर, क्षेत्री र दलितका साथै अन्य जातिहरूको बसोबास रहेको छ भने हिन्दु धर्मोन्मुखीहरूको बहुल्यता रहेको यस समुदायमा अभिभावकहरूको मुख्य पेशा व्यापार, सरकारी र वैदेशिक रोजगार रहेको छ भने अन्य स्रोतहरूको गैर सरकारी र कृषिमा पनि न्यून रूपमा रहेका छन् ।

सामुदायिक विद्यालय प्रति कम चाँसो भएका र निजी विद्यालयमा बालबालिका बढी पढाउनुका आर्थिक अवस्था, अंग्रेजी माध्यम, सहजै देखिने नतिजा, आकर्षक भौतिक व्यवस्था, यातायातको सुविधा, साथीसंगीको संगतका कारण अभिभावकहरूको रोजाइमा निजी विद्यालय पाइयो । त्यस्तै सामुदायिक विद्यालयमा कम पढाउनुको कारण आर्थिक अवस्था कमजोर, शिक्षक राजनीतिमा सक्रिय, कमजोर भौतिक पूर्वाधार, पुरातन विचारका शिक्षक, संघ संगठनको प्रभाव पर्नु आदि कुरा पाइयो । वर्तमानमा आएर राज्यको उच्च शिक्षा अध्ययन छात्रवृत्तिको नियम सामुदायिक विद्यालयबाट एस.इ.इ उर्तीण गर्ने मात्र प्राप्त गर्ने हुँदा ९ र १० मा केही मात्रामा निजीबाट सामुदायिक विद्यालयमा बालबालिका भर्ना गरेको पाइएको छ ।

हरेका समाजमा महिला र पुरुषल निर्वाह गर्नुपर्ने भूमिका फरक-फरक हुन्छ । घरभित्र देखि घर बाहिरका हरेक कार्यहरू महिला र पुरुषको आ-आफ्नो कर्तव्य, क्षमता र भूमिका हुने गर्दछ । घर भित्र देखि घरबाहिरका हरेक कार्यमा दुवैको समान निर्णय गर्ने अधिकार हुन्छ । तर हाम्रो समाजमा यस कार्यमा समान छैन । हरेक निर्णयात्मक भूमिकामा पुरुषहरू अग्रपंक्तिमा आउने गर्दछ । महिलाहरू पुरुषको तुलनामा कमै निर्णयात्मक भूमिका निभाउने गर्दछन् र उनीहरूलाई विभिन्न सामाजिक, साँस्कृतिक, जातिय, धर्म, पेशा, उमेर, आर्थिक आदि तत्वहरूले प्रभाव पारिरहेको यस अध्ययनबाट पुष्टि हुन्छ । कतिपय महिलाहरू पुरुषवादी अहमले अगाडि बढ्न नदिने देखिन्छ । यस छोराछोरीको विद्यालय छनौटमा पनि पुरुषहरू नै अगाडि देखिन्छ । छोराछोरीको विद्यालय छनौट गर्दा पनि निर्णयात्मक भूमिका प्रायः जसो पुरुषको हुने र अन्तिम निर्णय पनि उनीहरूले नै दिने देखियो । यस कार्यमा पनि महिला र पुरुषबीच लैङ्गिक विभेद कायमै रहेको प्रस्ट हुन्छ । कतिपय उच्च शिक्षा हासिल गरेका र आफ्नै व्यापार, व्यवसायमा लागेका महिलाहरूको निर्णयात्मक क्षमता राम्रै भए

पनि अन्य महिलाहरू गृहिणी, कृषि तथा पशुपालन गर्ने महिलाहरू भने श्रीमानको निर्णयमा नै भर पर्ने कुरा यस अध्ययनबाट प्रस्ट भएको पाइयो । जुन तथ्य यस अध्ययनले पुष्टि पारेको छ ।

अध्ययनका मुख्य प्राप्ति

- छोराछोरीको लागि विद्यालय छनौट गर्दा एकल परिवारमा बस्ने महिलाहरूको निर्णयात्मक क्षमता उच्च रहेको र संयुक्त परिवारमा बस्ने महिलाहरूको निर्णय गर्ने क्षमता न्यून रहेको तथा घरका जेष्ठ सदस्यले विद्यालय छनौटमा निर्णयात्मक भूमिका निर्वाह गरेको पाइयो ।
- उमेरगत आधारमा महिलाहरूको निर्णयात्मक क्षमता र भूमिकालाई हेर्दा उमेरले पनि प्रभाव पारेको देखिन्छ । कम उमेरका महिलाहरू (२०-३०) भन्दा (३०-४०) उमेर समूहका महिलाहरूको विद्यालय छनौटमा निर्णयात्मक भूमिका राम्रो रहेको पाइयो ।
- जातिय आधारमा छोराछोरीको विद्यालय छनौटमा आमाको निर्णयात्मक भूमिका के कस्तो रहेको छ भनी अध्ययन गर्दा ब्राह्मण, क्षेत्री समुदायका महिलाहरूको तुलनामा गुरुड, मगर समुदायका महिलाहरूको निर्णयात्मक क्षमता राम्रो रहेको पाइयो भने दलित समुदायमा महिलाहरूको निर्णयात्मक क्षमताद ब्राह्मण, क्षेत्री समुदायका महिलाहरूको तुलनामा न्यून रहेको देखियो ।
- छोराछोरीको विद्यालय छनौटमा आमाको निर्णयात्मक भूमिकामा शिक्षाले पनि प्रभाव पारेको देखिन्छ । उच्च शिक्षा हासिल गरेका महिलाहरूको निर्णय क्षमता पनि उच्च रहेको, मा.वि. तह सम्म अध्ययन गर्ने महिलाहरूको निर्णय क्षमता ठिकठिकै र निरक्षर महिलाहरूको निर्णयात्मक क्षमता पनि न्यून रहेको पाइयो ।
- धर्मको आधारमा महिलाहरूको विद्यालय छनौटमा निर्णयात्मक क्षमता हेर्दा हिन्दु धर्मको तुलनामा बौद्ध र क्रिश्चियन धर्म मान्ने महिलाहरूको निर्णयात्मक क्षमता उच्च रहेको पाइयो ।
- महिलाहरूको पेशाको आधारमा निर्णयात्मक क्षमता हेर्दा विभिन्न पेशा व्यवसायमा लागेका महिलाहरूको विद्यालय छनौटमा राम्रो निर्णयात्मक क्षमता रहेको र गृहिणी तथा कृषि पेशामा संलग्न निर्णयात्मक क्षमता पनि न्यून रहेको पाइयो ।

- आफ्नै स्वामित्वको घरमा बस्ने महिलाहरूको विद्यालय छनौटमा निर्णयात्मक भूमिका उच्च रहेको पाइयो । त्यसै गरी भाडामा बस्ने महिलाहरूको निर्णयात्मक क्षमता मध्यम र ससुरा तथा नातेदारको घरमा बस्ने महिलाहरूको निर्णयात्मक क्षमता न्यून रहेको देखियो ।
- आर्थिक अवस्थाले पनि विद्यालय छनौटमा प्रभाव पारेको पाइयो । मासिक ३०,००० भन्दा बढी आम्दानी हुने महिलाहरूको विद्यालय छनौटमा निर्णयात्मक भूमिका उच्च रहेको पाइयो । त्यसैगरी २०,०००-३०,००० सम्म आम्दानी गर्ने महिलाहरूको निर्णयात्मक क्षमता पनि राम्रो नै देखियो भने १०,००० भन्दा कम आम्दानी गर्ने महिलाहरूको निर्णयात्मक क्षमता न्यून रहेको तथा श्रीमानले चाहेको विद्यालयमा छोराछोरी पढाएको कुरा व्यक्त गरे ।
- बढ्दो मात्रामा युवाहरू विदेश पढ्न चाहने र अंग्रेजीको महत्व भन्न थपिदै गएको हुँदा निजी विद्यालयमा पढाउने पने गुनासो मध्यम स्तरीय अभिभावकहरूको पाइयो ।
- सरकारी विद्यालयमा पढाउने अभिभावकहरूले कमजोर आर्थिक अवस्था तथा निःशुल्क भएर नै सो विद्यालयमा भर्ना गरेको पाइयो ।
- छोराछोरीको विद्यालय छनौटमा आमाको निर्णयात्मक भूमिका रहे जस्तो देखिएता पनि विद्यालय छनौटमा अन्तिम निर्णय बाबुले नै लिने देखियो । यस कार्यमा पनि निर्णयकारी भूमिकामा पुरुष नै अग्रपंक्तिमा पाइयो ।

५.२ निष्कर्ष

पोखरा लेखनाथ महानगरपालिका वडा नं. १७, विरौटाका जम्मा १०० जना विद्यालय जाने घरधुरीका अभिभावकहरूलाई (आमाहरू) अध्ययनको केन्द्रबिन्दु बनाएर गरिएको यो अनुसन्धानमा छोराछोरीका विद्यालय छनौटमा बाबु र आमा मध्ये कसको निर्णयात्मक भूमिका हुन्छ भन्ने विषयमा केन्द्रित थियो । अध्ययनको क्रममा छनौट गरिएका उत्तरदाता महिलाहरूले विद्यालय छनौटमा अधिकांश निर्णय बुबाले गर्ने र आमाहरूले सहयोगीको भूमिका मात्र निर्वाह गरेको पाइयो । आर्थिक अवस्था राम्रो भएका, राम्रो व्यापार, व्यवसाय गर्ने महिलाहरूको निर्णयात्मक क्षमता राम्रो रहेता पनि विद्यालय छनौट गर्दा

एकपटक भए पनि श्रीमानलाइए सोधनुपर्ने कुरा बताए । त्यसैगरी विद्यालय छनौटमा मुख्य भूमिका पुरुषको नै रहेको र यसको प्रमुख कारण आर्थिक अवस्था रहेको देखिन्छ ।

महिलाहरूको निर्णयात्मक स्थिति कमजोर हुनुमा उत्पादनशील क्षेत्रमा पुरुषहरूले अधिकार जमाउनु र कम ज्याला, धेरै मेहनत गर्नुपर्ने ठाउँमा महिला हुनु तथा अनउत्पादनशील क्षेत्रमा महिलाहरू हुनाले उनीहरूको निर्णयात्मक स्थिति कमजोर रहेको पाइन्छ । महिलाहरूको निर्णय क्षमतालाई प्रभाव पार्ने तत्वहरूमा उमेर, शिक्षा, पारिवारिक किसिम, सन्तानको लिङ्ग, पेशा, धर्म आदि रहेका छन् । महिलाहरूलाई पनि पुरुष समान निर्णयात्मक भूमिका प्रदान गर्नुपर्दछ । यसका लागि उनीहरूलाई शिक्षामा अगाडि ल्याउने, अवसरहरू प्रदान गर्ने, महिला सशक्तीकरण, सीप विकास तथा नेतृत्वकारी भूमिका सम्बन्धी विभिन्न तालिमहरू प्रदान गर्नुपर्दछ ।

५.३ सुझाव

निर्णय क्षमतामा विभिन्न तत्वहरूले प्रभाव पारेको छ । यस्ता तत्वहरूका कारण निर्णय क्षमतामा घटबढ रहेको पाइन्छ । महिलाको शिक्षा, उमेर, पेशा, सम्पति, सन्तानको लिङ्ग (छोरा वा छोरी), विवाहको किसिम र पारिवारिक किसिम, धर्म आदि कारण महिलाको निर्णय क्षमता बढी र कमी हुने गरेको देखिन्छ । महिला समाजको एक अभिन्न अंग भएको कारण उनीहरूलाई विशेष सीपमूलक तालिम, शिक्षा तथा उनीहरूलाई सशक्तिकरणमा बढी जोड दिनुपर्दछ । अध्ययनले पुष्टि गरेको निष्कर्ष अनुसार निम्न सुझावहरू प्रस्तुत गरेकी छु ।

- महिला र पुरुष बिचको लैङ्गिक विभेद हटाउने खालको जनचेतनामूलक खालको कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
- महिलाहरूको अवस्था अभै पनि दयनिय रहेका कारण शिक्षा र अवसर लगायत सुविधाहरू उपलब्ध गराउनुपर्ने ।
- सामाजिक रूपन्तरण गरेर महिला र पुरुष बिचको खाडललाई कमशः कम गर्दै पुरुष सरह सक्षम बनाउनुपर्ने ।

सन्दर्भ सूची

- सापकोटा, मित्रलाल (२०६९), *बालबालिकाको विद्यालय सहभागितामा अभिभावकको शैक्षिक स्थिति*, अप्रकाशित शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र संकाय, पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा ।
- श्रेष्ठ, अनुराधा (२०७१), *घरायसी निर्णय प्रकृत्यामा गन्धर्व महिलाहरूको भूमिका*, अप्रकाशित शोधपत्र, समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभाग, पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा ।
- बराल, निर्मला (२०१२), *उमन्स रोल इन हाउस होल्ड डिसिजन मेकिङ*, अप्रकाशित शोधपत्र, समाजशास्त्र, मानवशास्त्र विभाग, पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा ।
- बस्याल, रीमा (२०७२), *महिला सशक्तिकरणमा आमा समूहको भूमिका : नारीरत्न आमा समूह मालुङ्गा-३, स्याङ्जाको एक समाजशास्त्रीय अध्ययन*, अप्रकाशित शोधपत्र, पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा ।
- अब्राहम एम. फ्रान्सिस, (१९९२), *मोडर्न सोसियोलोजी थेओरी*, अक्सफोर्ड युनिभर्सिटी, प्रेस ।
- अधिकारी, बासुदेव (२०७०), *मुसलमान महिलाहरूको सामाजिक अवस्था, पोखरा-१३, मियापाटनका महिलाहरूको समाजशास्त्रीय अध्ययन*, अप्रकाशित शोधपत्र पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा ।
- भासिनु कमला (२००४), *पितृसत्ता के हो ?*, स्त्री शक्ति, काठमाडौं ।
- क्षेत्री गुन्जन, पुन सन्ध्या (२०७०), *सामाजिक स्तरीकरण र विविधीकरण*, काठमाडौं : हेरिटेज पब्लिशर्स एण्ड डिष्टीब्युटर्स प्रा.लि. ।
- पोखेल नानीराम, चौलागाई तिलकप्रसाद टा केशव प्रसाद (२०६०), *लैङ्गिक अध्ययन न्यूहिरा, इन्टरप्राइजेज, काठमाडौं* .
- पौडेल, शान्ति (२०७०), *दराई परिवारका सम्पत्ति माथि महिलाको स्वामित्व एवं निर्णय भूमिका*, अप्रकाशित शोधपत्र, समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभाग, पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा ।
- रिटजर, जर्ज (१९९२), *मोडर्न सोसियोलोजी थेओरी* एम.सी.ग्र हिल कम्पनी, न्यू दिल्ली ।

विश्वकर्मा, आशा (२०७२), *दलित महिलाहरूको विद्यमान अवस्थाको समाजशास्त्रीय अध्ययन*, अप्रकाशित शोधपत्र, पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा ।

लम्साल, बिराट (२०६४), *दलित महिलाहरूको घरायसी निर्णय पक्रिया : मर्कनछौली गा.वि.स.को एक अध्ययन*, समाजशास्त्र, मानवशास्त्र, पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा ।

लामिछाने, दिपकप्रसाद (२०७१), *विशेष विद्यालय शिक्षामा विद्यार्थीको सहभागिता र चुनौतिहरू*, अप्रकाशित शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र संकाय, पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा ।

कोइराला, कमलज्योति (२०७१), *दलित महिलाहरूको घरायसी निर्णय क्षमता*, अप्रकाशित शोधपत्र, समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभाग, पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा ।

कार्की, लक्ष्मी (२०७०), *सामुदायिक आमा समूहको भूमिका : अर्मला गा.वि.स. को छहरे पानीमा गरिएको समाजशास्त्रीय अध्ययन*, अप्रकाशित शोधपत्र, पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा ।

तुलाचन, सिर्जना (२०१२), *जेण्डर रोल इन हाउसहोल्ड लेवल अ गिल्स अफ रिसर्ज ट्रेडिसन इन सोसल साइन्स रिसर्च, २०१२*, समाजशास्त्र तथा मानवशास्त्र विभाग, पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा ।

गुरुड, नेपाल (तमु महिला संघ २०६७), *एजुकटेड उमन इन गोभरमेन्ट इम्प्लोइमेन्ट : अ केस इस्टडि अफ पोखरा सब मेट्रो पोलिटन एण्ड कास्की डिस्ट्रिक्ट* ।

गौतम, गंगा (२०७०), *बालबालिकाको सिकाईमा अभिभावकको भूमिका*, अप्रकाशित शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र संकाय, पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा ।

थापा, कृष्ण बहादुर (१९८५), *उमन एण्ड सोसल चेन्ज इन नेपाल*, पब्लिस वाई अम्बिका थापा: काठमाण्डौं ।

शर्मा, कमला (२०६८), *निजामती सेवामा महिला सहभागिता र सशक्तिकरण*, पोखरा उपमहानगरपालिका, कास्कीका सरकारी कार्यालयहरूको समाजशास्त्रीय अध्ययन ।

अनुसूचि

अभिभावकका लागि सोधिएका अन्तरर्वाता अनुसूचि

छोराछोरीके विद्यालय छनोटमा आमाको भूमिका

(पो.ले.म.न.पा.-१७ मा आधारित समाजशास्त्रीय अध्ययन)

नाम : उमेर :

जात : धर्म :

मासिक आम्दानी (लगभग) :

१. तपाईंको छोराछोरी कति जना छन् ?

.....

२. तपाईंको कतिजना छोराछोरी विद्यालय जाने गर्दछन् ?

.....

३. तपाईंले छोराछोरीलाई कस्तो विद्यालयमा पढाउनु भएको छ ?

.....

४. तपाईंले आफ्नो छोराछोरीलाई कुन उमेरमा विद्यालय भर्ना गरिदिनु भएको छ ?

.....

५. तपाईंको छोराछोरी अहिले कुन-कुन कक्षामा अध्ययनरत छन् ?

.....

६. तपाईंको परिवारमा छोराछोरी दुवैलाई विद्यालय जाने समान अवसर दिनुभएको छ ?

.....

७. तपाईंको परिवार कस्तो प्रकारको परिवार हो ?
- क) एकल पवार ख) संयुक्त परिवार
८. छोराछोरीको पढाई विद्यालय कसले सहयोग गर्दछ ?
-
९. छोराछोरीको लागि विद्यालय छनोट गर्दा कसको बढी भूमिका हुन्छ ?
- क) आमाको ख) बुबाको ग) दुवैको
१०. छोराछोरीको विद्यालय छनोट गर्दा कसले निर्णय दिने गर्दछ ?
- क) बुवाले ख) आमाको ग) दुवैको सल्लाहमा
११. छोराछोरीको विद्यालय छनोट गर्दा तपाइलाई निर्णयात्मक भूमिका प्रदान गरिन्छ कि गरिदैन ?
-
१२. छोराछोरीको लागि विद्यालय छनोट गर्दा तपाइसँग सल्लाह, सुझाव लिइन्छ कि लिइदैन ?
-
१३. छोराछोरीको विद्यालय छनोटमा श्रीमानको एकल निर्णय हुन्छ कि हुदैन ?
-
१४. छोराछोरीको विद्यालय छनोट गर्दा तपाइलाई जानकारी गराइन्छ कि गराइदैन ?
-
१५. छोराछोरीको विद्यालय छनोट गर्दा तपाइले एकल निर्णय लिन सक्नुहुन्छ कि हुन्न ?
-

१६. छोराछोरीको विद्यालय छनौटमा पुरुष नै हावी हुनुमा के तत्वले प्रभाव पारेको होला ?

क) आर्थिक ख) ग) सामाजिक घ) शैक्षिक

१७. तपाईंले कुन पेशा, व्यवसाय अपनाउनु नएको छ ?

.....

१८. श्रीमानले के काम गर्नुहुन्छ ?

.....

१९. तपाईंले कति कक्षासम्म अध्ययन गर्नु भएको छ ?

.....

२०. तपाईंको निर्णय क्षमतामा तपाईंको शिक्षाले प्रभाव पारेको छ ?

क) छ ख) छैन

२१. तपाईंको निर्णय क्षमतामा तपाईंको उमेरले प्रभाव पारेको छ ?

क) छ ख) छैन

२२. तपाईंको निर्णय क्षमतामा तपाईंको पेशाले प्रभाव पारेको छ ?

क) छ ख) छैन

२३. तपाईंको निर्णय क्षमतामा तपाईंको आर्थिक अवस्थाले प्रभाव पारेको छ ?

क) छ ख) छैन

२४) छोराछोरीको विद्यालय छनोट गर्दा तपाईंले एकल निर्णय लिनुभयो भने श्रीमानले के भन्नुहुन्छ ?

.....

२५. तपाईंको धार्मिक, साँस्कृतिक पक्षले निर्णय प्रकृत्यामा असर पारेको छ कि छैन ?

.....

२६. श्रीमानसँगै हुनुहुन्छ कि कामको सिलसिलामा घर बाहिर हुनुहुन्छ ?

.....

२७. श्रीमान घर बाहिर हुँदा छोराछोरीको विद्यालय छनोट गर्दा कसले निर्णय लिने गर्दछ ?

क) आफैले ख) सासु ससुराले ग) घरका शिक्षित सदस्यले

२८. तपाईंले विद्यालय छनोट गर्दा कुन आधारमा विद्यालय छनोट गर्नुहुन्छ ?

क) नजिक भएर ख) नाम चलेको भएर

ग) आफन्तको सिफारिसमा घ) शुल्क सस्तो भएर

२९. तपाईंले छोराछोरीलाई निजी विद्यालयमा पढाउनुको कारण के हो ?

क) अंग्रेजी राम्रो भएर ख) शिक्षक मेहनती भएर

ग) बच्चाको चाहना भएर घ) अन्य

ड) सरकारी विद्यालयको गुणस्तरीय शिक्षामा ह्रास आउनाले

३०. तपाईंले छोराछोरीलाई सामुदायिक विद्यालयमा पढाउनु भएको कारण के हो ?

क) निःशुल्क भएर ख) नजिक भएर

ग) गुणस्तरीय भएर घ) आर्थिक अवस्था कमजोर भएर

ड) अन्य

प्रश्नावली भर्नेको नाम :

ठेगाना :